

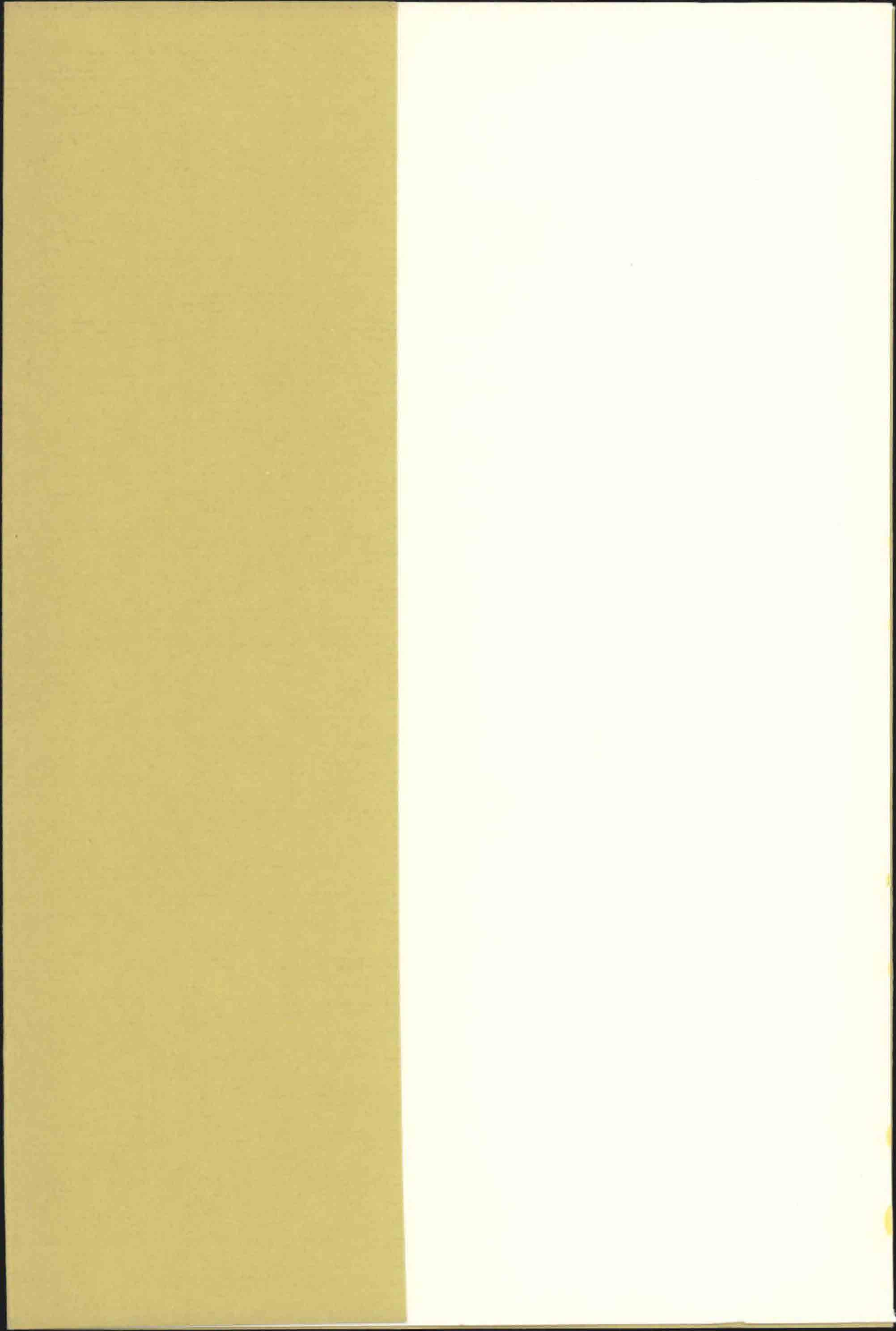

Martius, Aprilis, Maius, sunt tempora ueris - *VER* Pueribz conpar - Vere Venus gaudet florentibus aurea fertis -

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB
NR. 5 1975

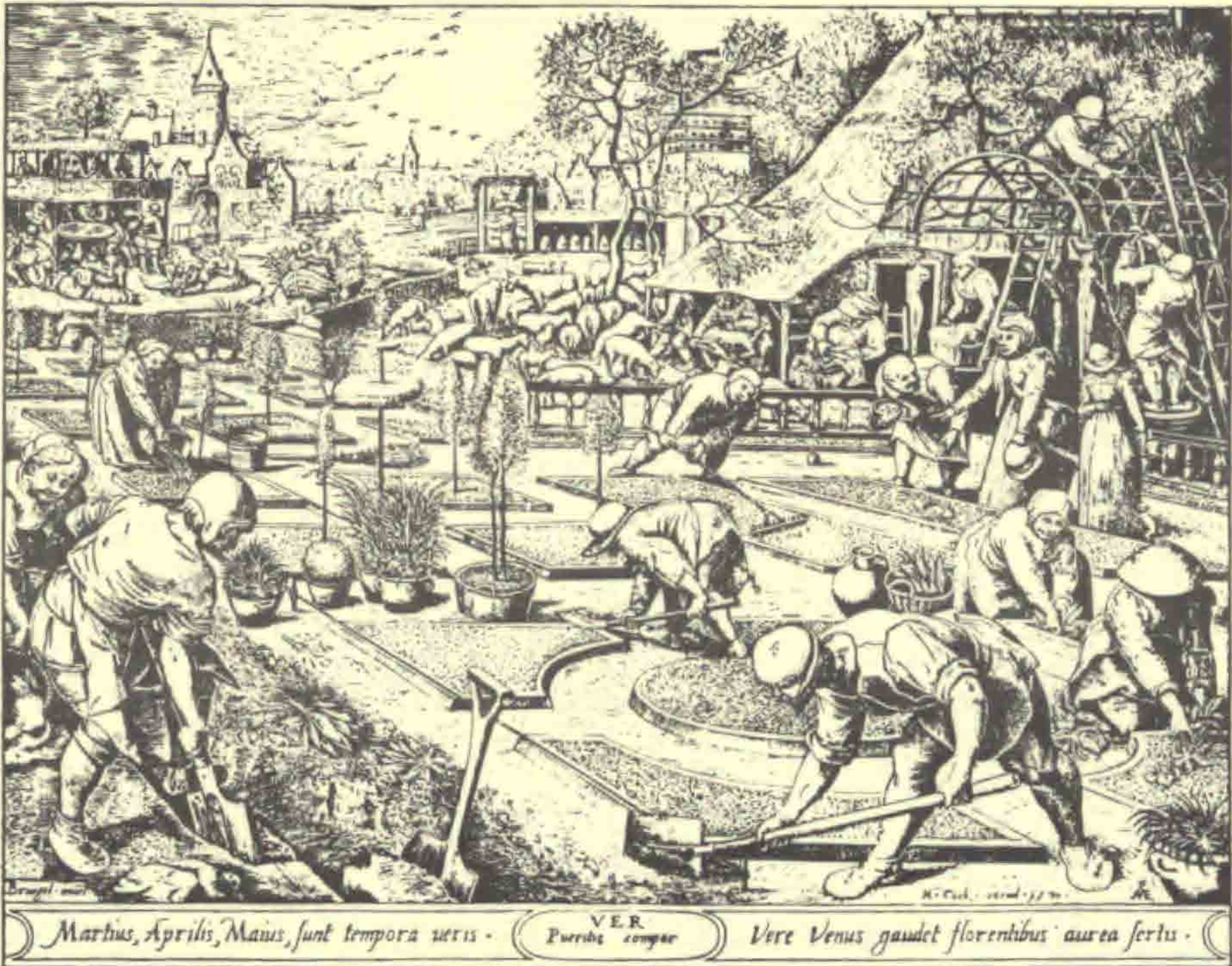

FRA
KVANGÅRD
TIL
HUMLEKULE

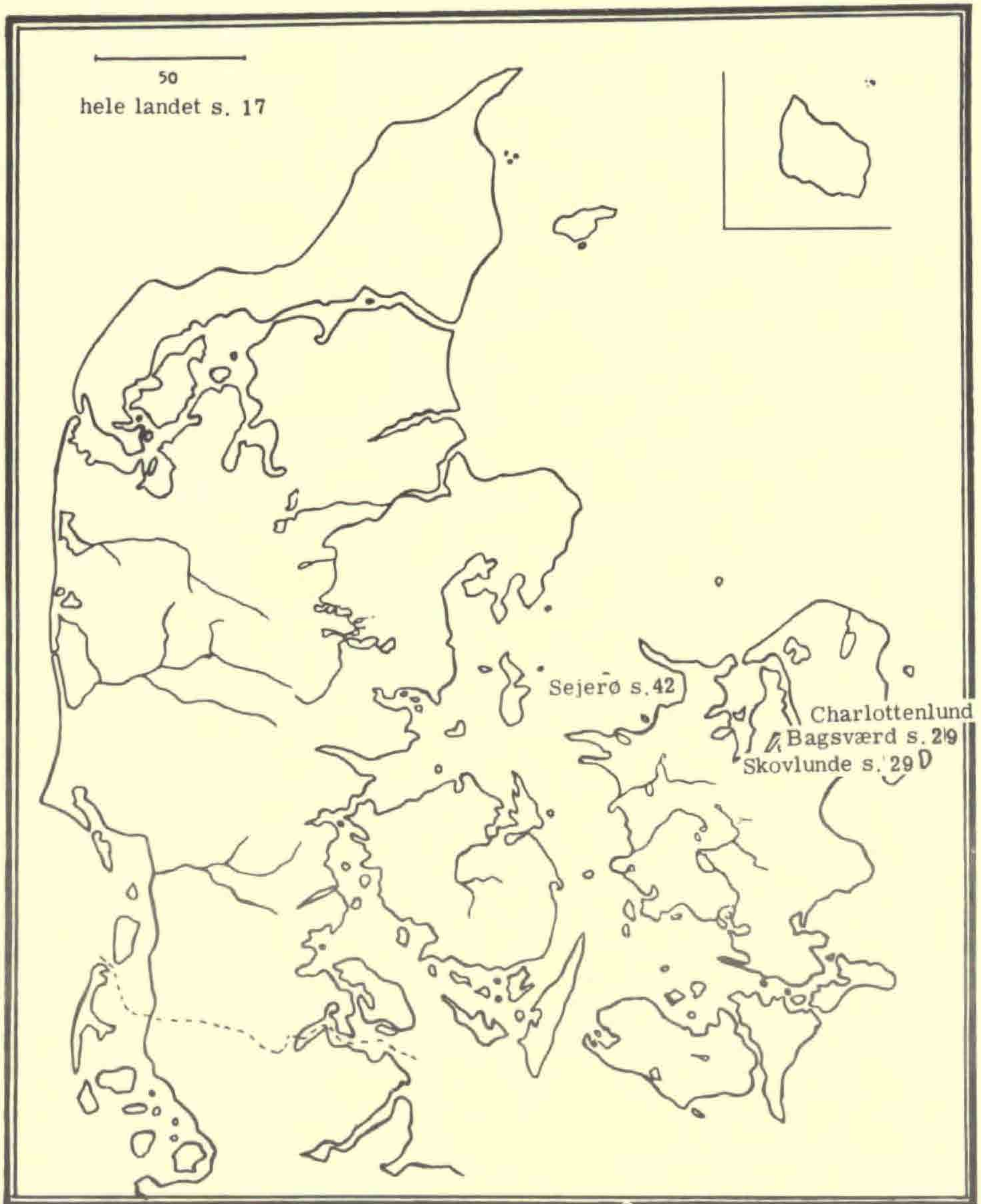

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB NR. 5 1975

50
hele landet s. 17

Sejerø s. 42

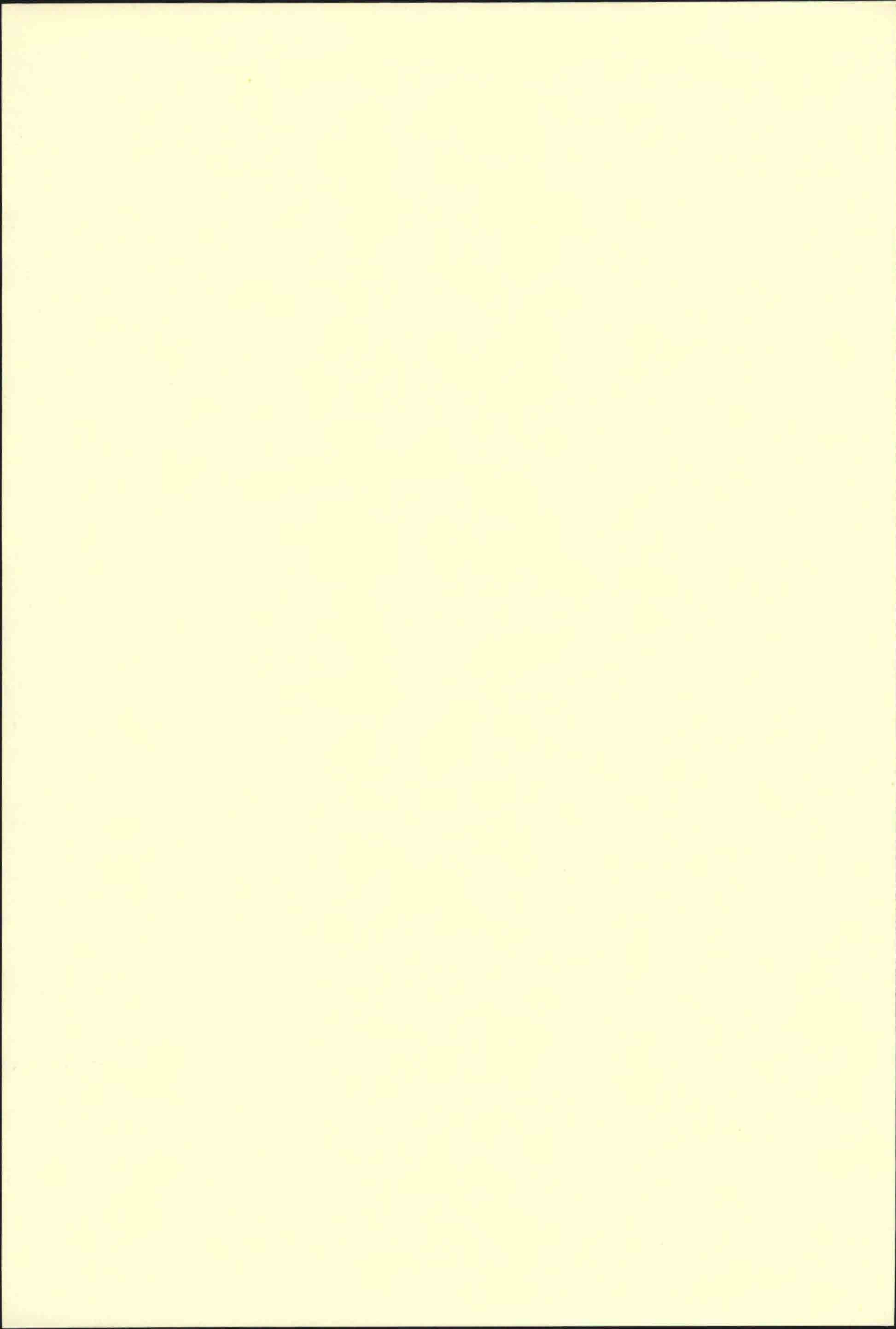
Charlottenlund s. 7
Bagsværd s. 29
Skovlunde s. 29

INDHOLDSOVERSIGT

Åge Nicolaisen: En villahave fra klunketiden	7
Johan Lange: Haveplanternes indførselshistorie I.	17
Jørgen P. Jørgensen: Gartnerslægten Jørgensen	29
Johan Lange: Ejendommen "Kristtjørnen" på Sejerø	42
Små meddelelser	52
Anmeldelser	56

EN VILLAHAVE FRA KLUNKETIDEN

Af Åge Nicolaisen ¹⁾

Ved et plantesamfund forstår man en bevoksning af plantearter, som trives på en bestemt biotop, styret af den pågældende jords kemiske og fysiske sammensætning og af stedets klima. Tidligere tiders naturfredningsfolk søgte ved såkaldte status-quo-fredninger at bevare interessante eller sjældne plantesamfund. Men det viste sig hurtigt, at disse plantesamfund hurtigt ændrede karakter og sammensætning, i takt med ændringer i voksevilkår bl.a. jordbund og mikroklima. Kun ved menneskelig indgriben kunne man bevare sådanne plantesamfund. Der måtte en gartnerisk indsats til for at "dyrke" sådanne naturbevoksninger. Samme metoder anvendes, når man ønsker at bevare værdifulde haver for eftertiden. Overladt helt eller delvis til sig selv vil haverne og deres bevoksning langsomt, men sikkert ændres. Planter vil dø og erstattes af andre. Kun få, oftest træagtige planter har mulighed for at overleve og videreføre de æstetiske muligheder, som den oprindelige haveplanlægger har skabt. Kun få havefolk har haft mulighed for og vilje til at bevare deres haveanlæg uændret fra én tidsepoke til den næste. I langt de fleste tilfælde drejer det sig da om store parkanlæg i det offentlige eller private rigmænds eje. De små haver er langt mere underlagt tidens modeluner, gartneriteknikkens fremmarch og samfundslivets ændrede krav til havens indhold.

Derfor støder man sjældent på småhaver, der uændret har gennemlevet mange årtier. En af de få er en lille villahave på Bramsvej i Charlottenlund nord for København. Det er ikke nogen særlig mærkelig have, men dens plan, vedligeholdelsesteknik og til en vis grad plantebestand har holdt sig relativt uændret i næsten hundrede år.

Huset er opført i 1880'ernes ucharmerende stil med sort skifertag og smudsiggule mursten med en befriende dekoration af "snekerglæde" på vindskeder og øvrige træværk.

Mod de to tilstødende villaveje er haven hegnet med et træstakit. Inden for stakittet holdes en halv meter fri for bevoksning for at sikre mulighed for afvaskning og maling af stakittet indefra.

Resten af haven ligger 20-30 cm højere end dette ingenmandsland. Højdeforskellen er markeret med en fastklappet jordkant. Metoden er den samme, som vi kender fra hollænderen Peter Brueghels stik fra omkring 1570: Forårsarbejde i haven - i øvrigt Havebrugshistorisk Selskabs bomærke. Brueghels havefolk anvender en særlig spade til dette arbejde. Urtebedene sættes op, afskæres med en spade ud mod de omgivende gange og tilklappes på en sådan måde, at de beholder deres form resten af sæsonen. På Lyø kirkegård i Det sydfynske Øhav anvendes stadig denne metode ved opbygningen af gravtuerne, og haveejereren på Bramsvej fortsætter med den, som han har lært af sin far for snart 60 år siden.

1. Fra havelågen fører en anakronistisk flisesti frem til den egentlige have. Flisegangen er kantet af småbladet vedbend, der holdes klippet ganske lavt som efter en halvcirkelformet skabelon. Bedene inden for vedbendkanterne er ikke tilplantet men holdes sorte og nyrevne sommeren igennem. Buskene er brogetbladede aukuba og brede, søjleformede taks. For enden af gangen ses en opløben blågran, ligesom birketræerne formentlig yngre end havens øvrige træbevoksning.

De tilklappede kanter går igen omkring rosenbedene, dahliabedene og pæonbedene i havens midte. Flere steder er disse klappede jordkanter smykket med hvide konkylier, der fjernes under jordarbejdet efterår og forår, men påny placeres i lange rækker, når bedene er færdige.

Kanterne langs de øvrige bede er markeret med kantplanter. Oftest med buksbom, som holdes smalt klippet, andre steder med småbladet vedbend, der med en fåresaks holdes klippet, så kantens tværprofil har form af en halvcirkel. Også porcelænsblomst er anvendt som kantplante.

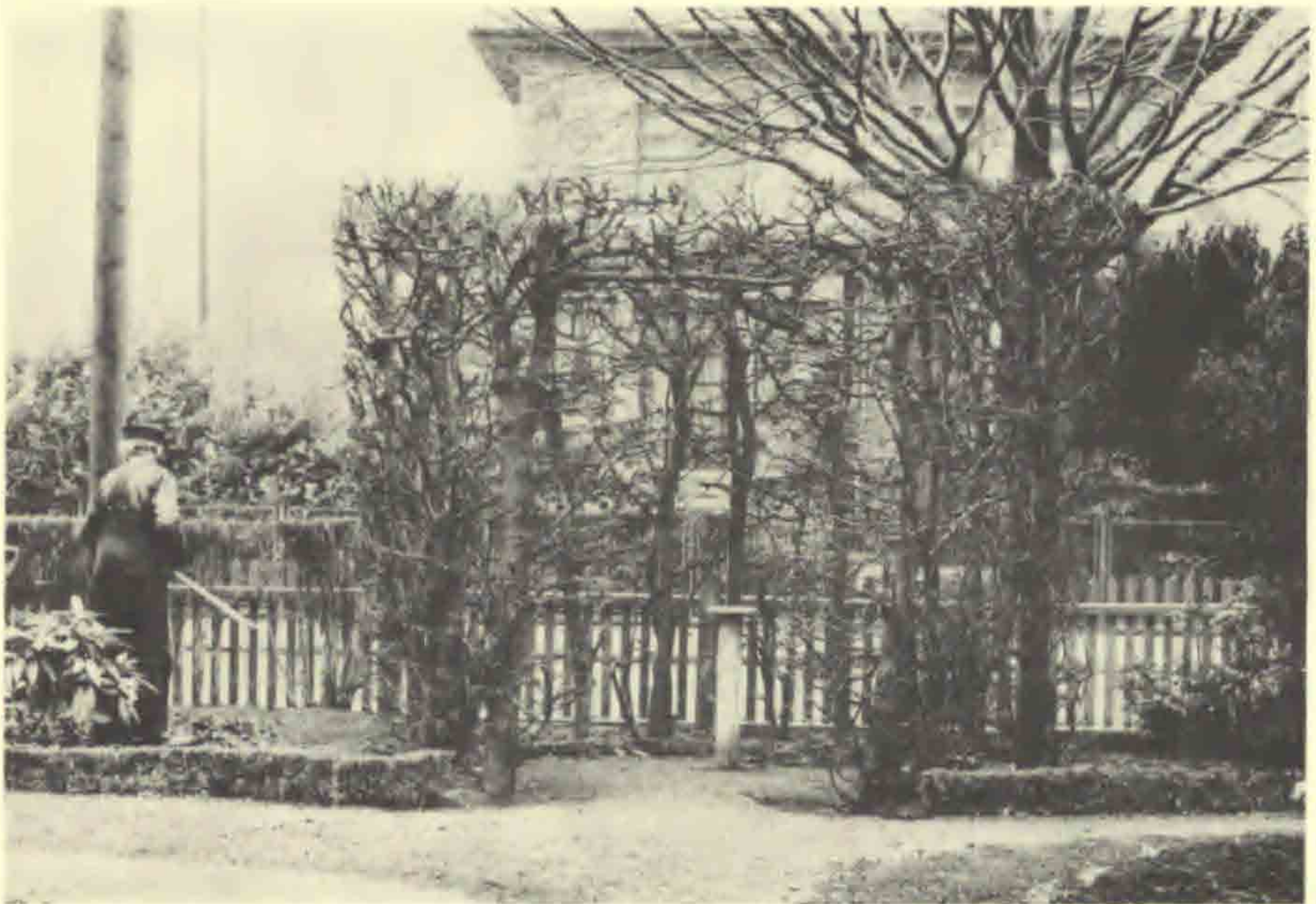

2. Op ad husmuren er placeret en besynderlig haveskulptur af cINTRerede brokker. Skulpturen er kronet med en gammel vase, tilplantet med pelargonier eller andre planter, der passer ind i datidens stil. Skulpturen er et modstykke til tempelpasticherne efterligninger af klassiske bygværker, som genfindes i rousseautidens landskabelige have.

Havegangene er grusstier, belagt med perlesten, som omhyggeligt rives sammen på midten af gangene, når buksbomkanternes afklip og høstløvet skal rives sammen. Enkelte havefliser er kommet ind i haven ved en "fejltagelse".

Al havejord graves omhyggeligt hvert efterår efter løvfald. Der tages vare på alt løv og øvrigt haveaffald, som får lov at indgå i den lokale muldproduktion.

3. Lindelysthusets fornemste opgave var at sørge for, at havens beboere kunne opholde sig udendørs uden fare for at blive solbrændte. Lindene klippes flere gange om året, og så tæt, at bredden ikke overstiger 40 cm. Af vanvare eller muligvis med vilje har en enkelt af lindeplanterne fået lov til at skyde til vejrs og har dannet en fint forgrenet, velformet krone over lysthuset. På billedet er havens ejer i gang med det årligt tilbagevendende efterårsarbejde med omhyggeligt at nedgrave alt det nedfaldne, visne løv, så det kan indgå i det naturlige kredsløb. Haveejeren sætter en ære i ikke at give bidrag til den ugentlige, kommunale indsamling af haveaffald. Alt udnyttes til forbedring af havejorden.

Det flittige gravearbejde resulterer i en ukrudtsfri have, men til gengæld findes der heller ingen bundplanter. Selv erantis og vintergæk frister en krank skæbne. Trods den gammeldags, en smule sterile havekultur trives de dyrkede planter godt. Der er et rigt bakterielliv og en stor bestand af regnorme i haven. Muldjorden er sort og næringsrig, og der er ingen tegn på jordtræthed.

Træbestanden består fra gammel tid af frugttræer og stedsegrønne buske. Frugttræerne har næsten nået aldersgrænsen. Flere er bukket under for den voldsomme oktoberorkan i 1967. Nogle selvsåede birk, et par blågraner og en ær er acceptable anakronismer. De stedsegrønne buske repræsenteres af aukuba, kristtorn, laurbærkirsebær og taks. En enkelt taks er fornemt formklippet som en bastant, sortgrøn cylinder. De øvrige taks har fået lov at vokse frit uden berøring med haveemandens saks. I havens sydvestlige hjørne findes et lille lysthus, en trekvartcirkel af taks, tæt klippet, så hækbredden er på kun 10 cm. Et andet lysthus er det obligate lindelysthus, også fint klippet og velbevaret fra en tid, hvor lysthusets fornemste opgave var at hindre havens

4. Systemet med de hævede havebede starter allerede langs havens skel. Inden for træstakittet er der hele vejen rundt udsparet et plant areal, hvorfra man kan vedligeholde stakittet med vask og maling. Inden for denne jordgang hæver havens øvrige areal sig omkring 25 cm over fortovets niveau. Den stejle skråning er afskåret med spade og holdt fast klappet, så den modstår regnens erosion. Birketræerne mellem havebedet og stakittet er formodentlig selvsåede planter som man ikke har nænnet at luge bort.

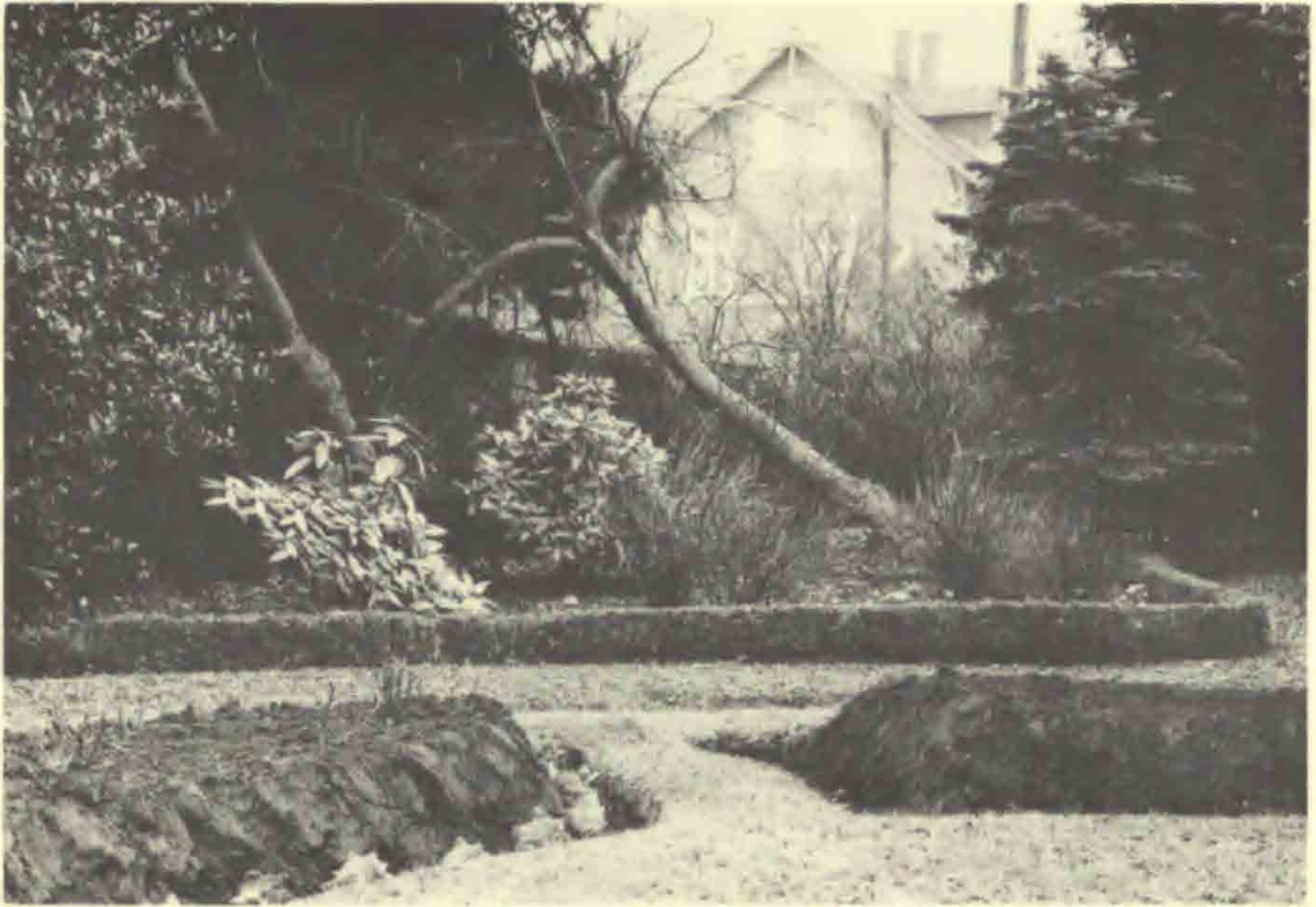
beboere i at blive alt for solbrændte under opholdet udendørs. En enkelt lind i lysthuset danner nu en fin krone som et tag over lysthuset.

Et fjerde klippet element i haven er en stump hæk af kirsebærkornel, parallelt med træstakittet ud mod Bramsvej. Også denne hæk er et stykke havekunst, kun 15 cm tyk.

Havens midterste bed er bevokset med permanent græs. Oprindeligt har plænen sikkert været tilsået med énårigt græs, som hvert efterår blev vendt med spaden og sået påny det følgende forår.

En sådan have kræver hvert år en betydelig arbejdsindsats, som de færreste haveejere eller havedyrkere har vilje eller evne til at yde. Derfor er der så få haver tilbage fra klunketidens Danmark. De er alle

5. "Parterrebedene" foran villaen består af ophøjede bede med klappede kanter. Hvert år formes de påny i forbindelse med havens forårsrengøring. Metoden kan dateres helt tilbage til middelalderens gartnerpraksis. På kirkegården på Lyø benytter man stadig denne metode ved opbygningen af gravsteder, men i private haver ses den så at sige aldrig. Græskanterne uden om de ophøjede bede er skarpt afstukne. Langs med disse findes rækken af eksotiske konkyller, som fjernes under jordarbejdet, men derefter påny lægges på plads.

blevet omlagt gang på gang gennem årene, forenklet og ofte forsimplet. Af Bramsvej-havetyper er der kun få tilbage. Sådanne klenodier bør bevares ved en passende redningsaktion, så de ikke forsvinder, når de nuværende ejere ikke længere kan klare den krævende pleje af dem.

Den isometriske perspektivtegning viser nøje havens oprindelige, geometriske form, som nu kun er sløret af de opvoksede træers kroner. Også træerne har oprindeligt været placeret meget regelmæssigt, men i tidens løb er en del af dem døde af ælde eller fældet af vinden. Andre er kommet til, når haveejeren har fulgt havemodens luner, eller simpelthen ved ikke at rydde selvsåede træer som de kraftige og nu stærkt dominerende birketræer og den store ær i havens sydvestlige hjørne.

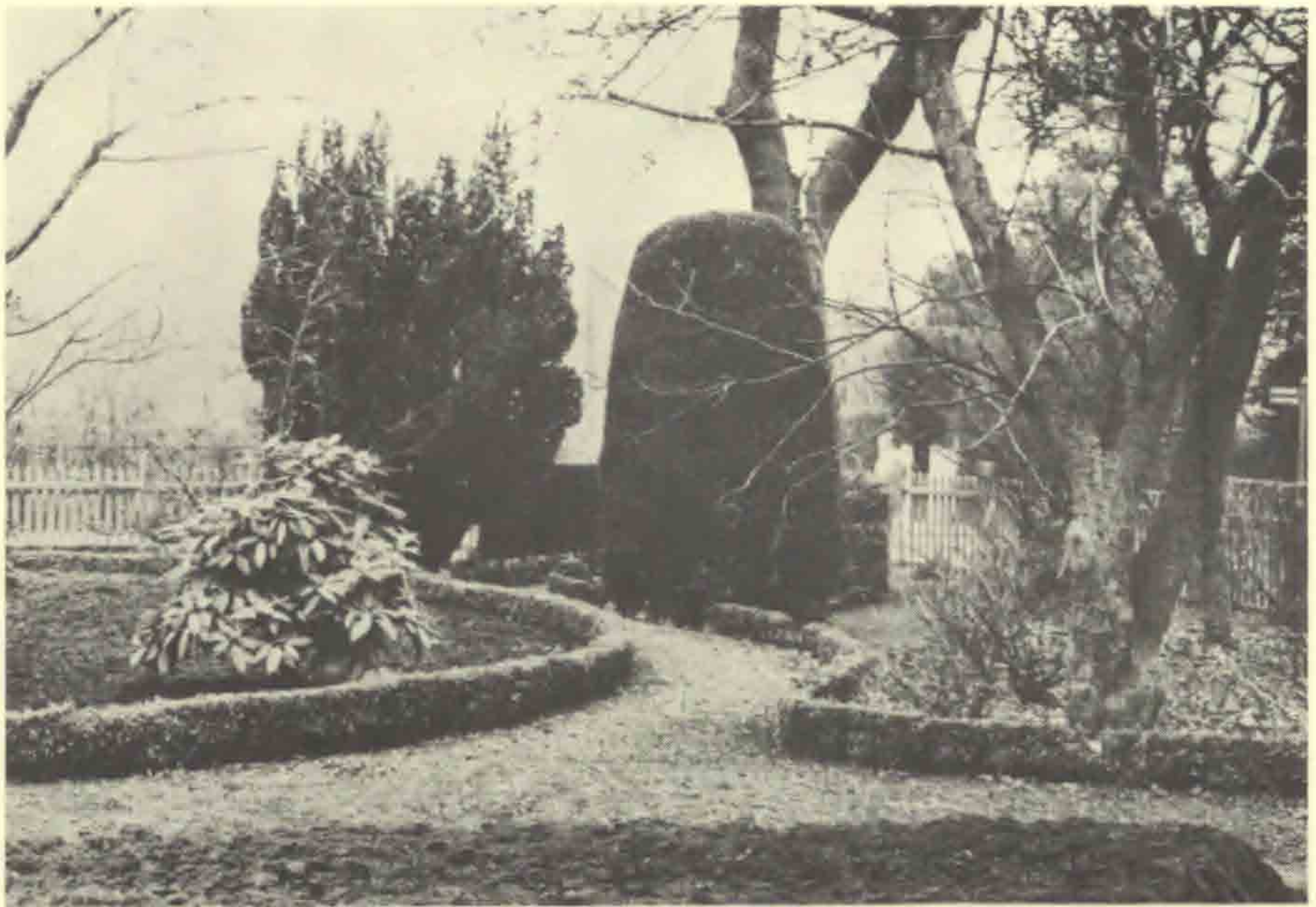

6. Baggrunden for opbygningen af de ophøjede jordbede må være gamle tiders opfattelse af, at en årlig, grundig gennemgravning og en omhyggelig dræning af plantebedene var absolut påkrævet for at opnå en god plantevækst. De klappede kanter indgik samtidig som et æstetisk moment i havebilledet, endda forstørret ved anvendelsen af perlerækker af hvide konkylier. Bedene var (og er) tilplantet med roser, floks, pæoner og hosta. Græskanterne udenom afstikkes med jævne mellemrum.

7. Havens øvrige bede er indrammet med ret lave, tætklippede buksbomhække. Gangene er belagt med perlegrus, som hvert efterår rives sammen ind mod gangens midte, så afklippet buksbom og vissent løv kan rives sammen uden at fjerne de dyrebare perlesten. Jorden i bedene er pinligt ren for ukrudt, men der er også lang afstand mellem de dyrkede blomster: Roser, dahlia, floks og pæoner. Midt i billedet en brogetbladet aukuba, som åbenbart har været modeplante, da haven blev anlagt.

8. Kun få af havens planter har undgået haveejerens formende saks. Det mest vellykkede eksemplar af hans "topiary works" er den karakterfulde, sortgrønne taks, som klippes to gange om året. Bag takssøjlen skimtes havens andet lysthus, formet som en trekvartcirkel af en tætklippet, kun 10 cm tyk takshæk. De gamle frugttræer tog stærk skade under oktoberorkanen i 1967. Enkelte stammer ligger halvt ned, pæretræet har fået toppen decimeret.

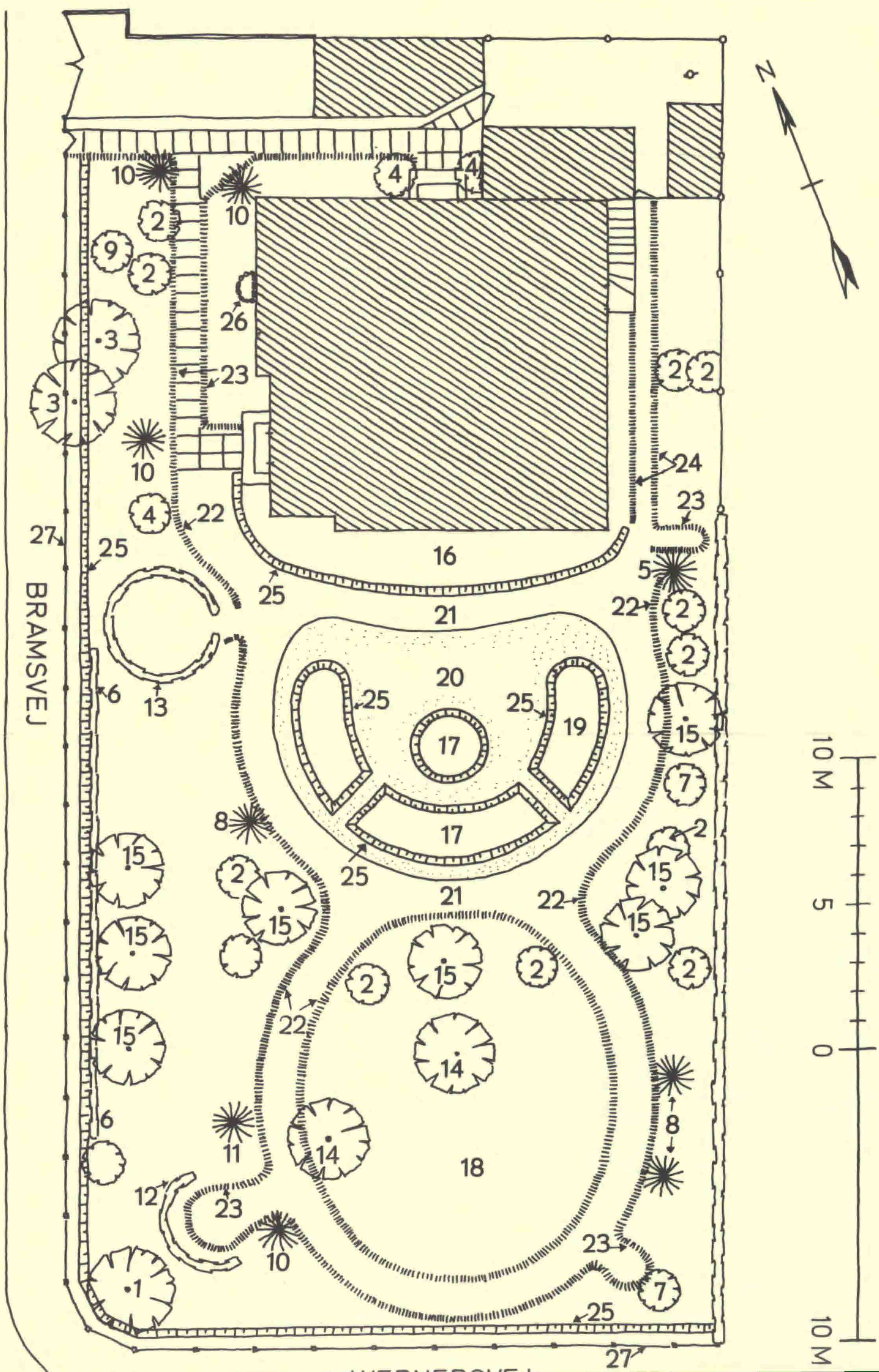

Opmålingsplan

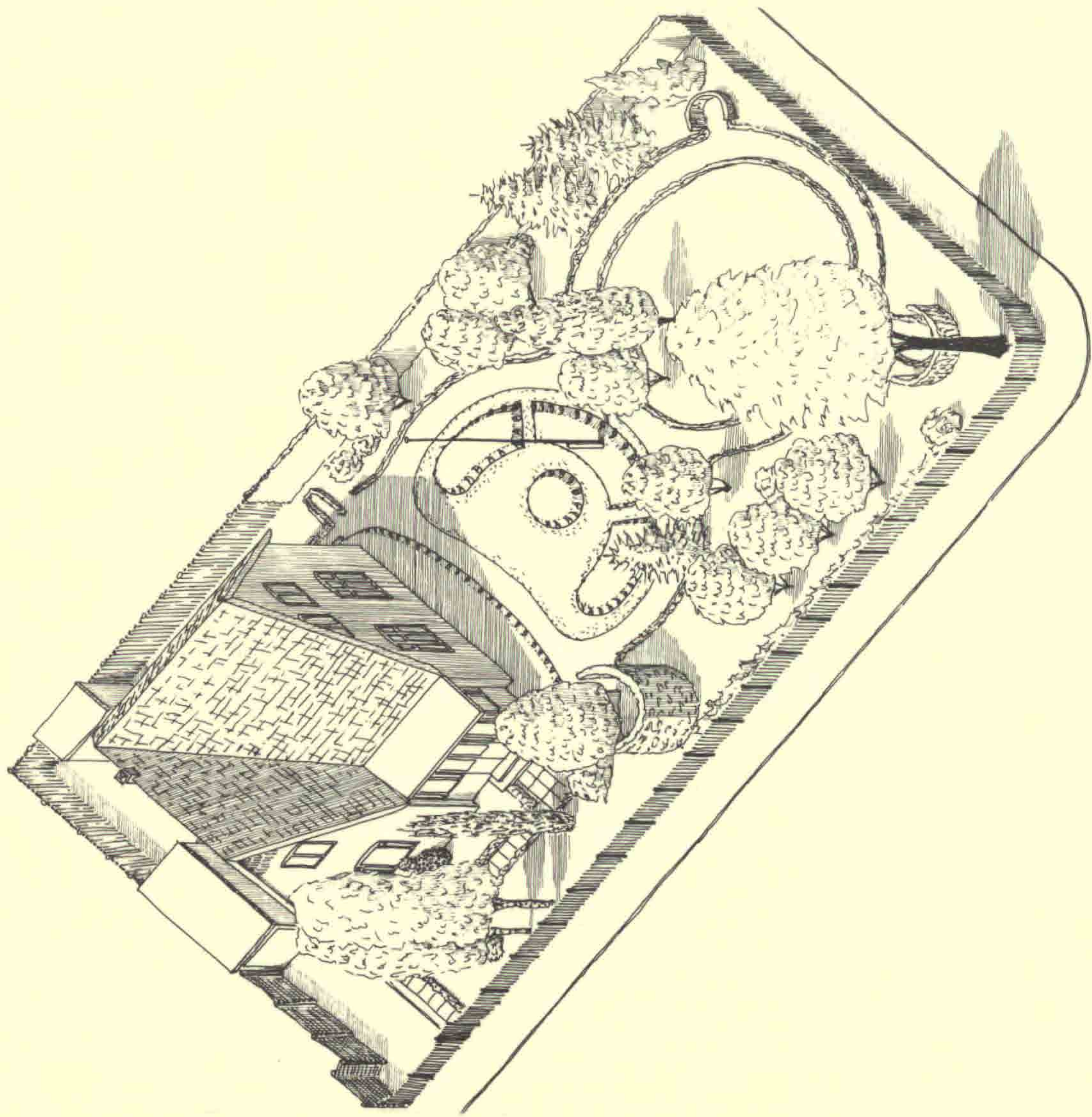
1. Ær, Acer pseudoplatanus
2. Aucuba, Aucuba japonica
3. Birk, Betula pendula
4. Buxsboom, Buxus sempervirens
5. Ædelcypres, Chamaecyparis lawsoniana
6. Hæk af kirsebærkornel, Cornus mas
7. Kristorn, Ilex aquifolium
8. Blågran, Picea pungens 'Glauca'
9. Laurbærkirsebær, Prunus laurocerasus
10. Søjletaske, Taxus baccata 'Stricta'
11. Formklippet taks, Taxus baccata
12. Lysthus af taks, Taxus baccata
13. Lysthus af lind, Tilia cordata
14. Pære
15. Æble
16. Bed med georginer, Dahlia variabilis
17. Bed med pæoner, Paeonia albiflora
18. Bed med floks, Phlox paniculata
19. Bed med roser
20. Græsplæne
21. Stl med perlegrus
22. Kant af buksboom, Buxus sempervirens
23. Flisesti med kant af vedbend, Hedera helix
24. Kant af porcelænsblomst, Saxifraga umbrosa
25. Kant af klappet jord
26. Haveskulptur

Noter

1. Hortonom fra 1946, stadsgartner i Gladsaxe kommune. Bidrag til arbejdet er ydet af følgende. Opmåling: Landskabsarkitekterne Mette Ostergaard og Karsten Klintø. Tegning af plan: Mette Ostergaard. Tegning af isometri og optagelse af fotos: Landskabsarkitekt Hans Jørgen Olesen.

HAVEPLANTERNES INDFØRSELSHISTORIE I DANMARK I.

Principper og metoder ved studiet af ældre indførsler (indtil ca. 1700)

Af Johan Lange

Haveplanternes historie i Danmark har aldrig været gjort til genstand for en samlet behandling. Vi kender nok en hel del til mange af vore parktræers indførselshistorie inden for de sidste knap 200 år. Og takket være Botanisk Haves fyldige notater og frøsamlinger både hvad urter og træer angår kan der formodentlig ret nemt opstilles kronologiske lister, men stadig kun for de sidste knap 200 år. Yderligere er jævnligt fremkommet betragtninger over vore middelalder-kulturværsters og 15-1600-tals haveplanters indførsel til landet. Sådanne betragtninger baseres især på studier over de af vore lægebøger, der er blevet til i Middelalderen og lidt senere, nemlig Harpestreng (7), Smid (21), Christiern Pedersen (17), Simon Paulli (16) samt en række anonyme lægebogshåndskrifter, men også på studiet over såkaldte reliktpanter, d.v.s. nu vildtvoksende planter der enten forekommer konstant, især på eller ved borg- og klostertomter, eller som viser sig med mellemrum de samme steder ved fremspiring af frø, der må have bevaret spireevnen i århundreder. Her tænkes bl.a. på Jens Linds arbejder (13) i første fjerdedel af dette århundrede, på Jens Østergaards undersøgelser 20-40 år senere (28) og på Søren Odums artikler omkring 1965 (26). Endelig er der dels gennem Johannes Tholles arbejder (23) fremkommet en del oplysninger om visse kulturplanters forekomst i dansk historie, dels spredt i litteraturen givet meddelelse om spor af og vidnesbyrd om andre kulturplanters sandsynlige tilstedeværelse i Danmark i fortiden, se nedenfor.

Det er ikke meningen i det følgende at bringe blot tilnærmelsesvis en samlet fremstilling af vore haveplanters indførselshistorie i Danmark før år 1700, men at pege på de vigtigste af de metoder der til dato er blevet brugt ved et mere eller mindre bevidst indførselshistorisk studium over haveplanter samt at henlede opmærksomheden på det faktum at andre videnskaber end historiske og historisk-botaniske kan benyttes, f.eks. stednavne- og plantenavnstudier, ikonografiske studier o.s.v.

De metoder der er blevet brugt og som indtil videre kan komme på tale ved et indførselshistorisk studium over ældre indførsler er følgende:

Register.

A.			
A Brud	85.	Basilisker.	72. 75.
Aconitum Hyemal-		Beder.	87.
le.	69.	Berberis.	14.
Acorus.	85.	Betonick.	85.
Admirabilis Peruvi-		Bistorta.	83.
ana.	72. 77.	Blomme Trær.	108.
Agurker.	127.	Borrago.	85.
Akeleje.	84.	Bønner.	91.
Dobbelt.	69.	Buglossa.	85.
Alcea arborescens.	63.	Buckeskieg.	85.
Alcea veneta.	83.	Bulbosa.	3.
Amaranthus major.	72.	Bunde Roser.	85.
minor.	72.	Buxbom. 3. 4. 5. 40. 59.	
Amareller.	2.	C.	
Anemone.	2. 98. 101.	Calendula.	71.
Angelica.	85.	Romsk Camil. Dob-	
Anis.	89.	belt.	69.
Anthyrrinum.	69. 85.	Canna Indica.	72.
Artiskok.	68.	Cardobenedict.	85.
Arum.	102.	CistusLedum.	63.
Arundo Indica.	2.	Citroner Træ.	63.
Asparagus.	87.	Clematis.	12.
Asphodelus.	101.	fl. pleno.	69.
Atriplex fragifera.	82.	Colchicum orientale.	98.
Auricula ursi.	69.	Consolida Regalis.	80.
B.		Convolvulus Hisp. Maj.	
Balsam.	85.	72. 76.	
Balsamina fœmina.	73.	Minor	72. 76.
78. 79.		Corona Imperial.	100.
X iij		Cnicus.	86.
		Cro-	

Registerside fra Hans Rasmussøn Blocks Horticultura danica 1647. Blocks værk er en indførselshistorisk kilde der må regnes for fuldt pålidelig, da alt tyder på at Block kun omtaler planter som han selv har dyrket. Det vrimler med nyheder. Alene på denne side nævnes 12-14 arter som ikke har været omtalt tidligere i dansk litteratur eller som er påvist på anden måde. Det gælder (under A): Eranthis hiemalis, Mirabilis jalapa, Lavatera arborea, Amaranthus gangeticus, Antirrhinum majus, Canna indica, Blitum capitatum, Primula auricula og (under B): Impatiens balsamina, Aruncus silvester og (under C): Canna indica (som genganger), Cistus ladaniferus (?), Convolvulus tricolor og Fritillaria impertalis.

A. Ikke-litterære kilder

- a. Frø, frugter (døde eller i dvale) og pollen i jorden
  1. Pollen- og slæmmeanalyser o.lign.
  2. Arkæologiske fund
  3. Fremspiring fra aldersbestemte lag
- b. Vedvarende levn (levende, og grønne hver sommer)
  1. Træer og urter med vegetativ foryngelse
  2. Urter med kun frøformering

B. Litterære og halvlitterære kilder

1. Eddadigte, sagaer og folkeviser
2. Retsdokumenter, forordninger, love, klosterbreve og andre breve
3. Lægebøger fra ca. 1300 til ca. 1700, H.R. Block 1647
4. Stednavne
5. Plantenavne der sigter til forekomst i klosterhaver eller til en historisk begivenhed
6. Bursers og Heerfordts herbarier
7. Billeder

Ad A.a. 1. og 2.

En skarp adskillelse af de to punkter er næppe mulig; det drejer sig dels om pollenundersøgelser og slæmmeanalyser på tomter og i anden "historisk" evt. "forhistorisk" jord, f.eks. på tidligere dyrkede og menneskebefærdede områder, dels om fund i moselig eller efterladte beholdere som gravkister eller højsatte genstande o.s.v. Slæmmeanalyser af (for)historiske jordlag har kunnet afsløre forekomst af "frø" af lægeplanten rundbladet hareøre (*Bupleurum rotundifolium*) og æblekærner af kulturæble, således i Ribe i lag fra tidlig Middelalder (1); og forventningerne til fremtidige slæmmeanalyser i vore købstæder er stadig store. Naturligvis kan æbler og andre frugter transporteres over lange strækninger. Den valnødskaal der er fundet i Osebergskibet i Norge (vikingetid) er derfor muligvis rester af en importeret valnød; men sandsynligheden for at det er en lokalt høstet frugt er stor og gøres endnu større ved fund af valnød-pollen i middelalderlag i Svendborg (22). Valnødtræer må derfor være dyrket i Danmark i meget tidlig Middelalder, muligvis allerede i vikingetid omkr. 850.

Frø af havekarse (*Lepidium sativum*) i en lille rund, lav træske i Osebergskibet beviser (næsten) at der har været dyrket karse i Norge og sandsynliggør at havekarse blev indført som haveplante også i Danmark før ca. 850.

En lille samling af frø af bulmeurt er fundet i en kvindegrav stammende fra ca. 950 på vikingetidsborgen Fyrkat ved Hobro (18). Noget endeligt bevis på dyrkning af planten allerede på det tidspunkt er dette muligvis ikke, især i betragtning af at kvinden havde flere udenlandske ting med sig i graven; men da bulmeurtfrø må være anbragt i stor mængde i kristne grave i Simrishamn (27) drejer det sig sikkert om en meget gammel gravskik der har krævet at man havde frøene ved hån-

den, når en begravelse på den tid skulle foregå; altså må man have dyrket dem allerede ca. 950.

Ad A.a. 3.

Det samme frø som man ved gravning og slæmning kan finde mere eller mindre velbevaret i jorden kan undertiden have bevaret spireevnen, således at en dateret jordprøve kan "frembringe" en plante; herved spares slæmmearbejdet samtidig med at bestemmelsesarbejdet lettes og gøres sikrere. I mange af de tilfælde hvor daterede jordprøver er lagt til spiring er der kun fremkommet ukrudt tilhørende de arter som må have været her i landet "siden istiden", c: fra et eller andet tidspunkt i stenalderen. Men enkelte kulturplanter, altså sådanne der er blevet indført senere end Stenalderen har man fået frem undertiden på den måde at frøet i jorden ikke er flyttet, men har fået lejlighed til at spire frem fra en lodret væg i en søgegrøft eller anden udgravning. Her vil jordlagene i reglen kunne dateres og planternes forekomsttid derved bestemmes. Hidtil er det af kulturplanter kun bulmeurt og kongelys der har kunnet lokkes frem under sådanne vilkår. Kongelys er således påvist ved Asmilds forlængst nedrevne bispegård nord for Asmild Kloster (25), og da det drejer sig om feltbladet kongelys der muligvis har været her i landet fra Arilds tid er der måske intet indførselshistorisk nyt at konstatere ad denne vej, ligesom bulmeurt også var kendt fra noget ældre tid, som påvist ovenfor. Rent principielt er dette underordnet; der er næppe nogen tvivl om at metoden en skønne dag vil kunne give resultater.

Ad A.b. 1.

Det er et gammelkendt faktum at enkelte vedplantearter og talrige urter, der er indført som haveplanter for mange år siden kan holde sig i live også efter at dyrkningen af dem er ophørt; ad ren vegetativ vej formår de at forynge sig og kan i en vis forstand leve evigt. Vi ved måske fra andre kilder at planterne er indført f.eks. i Middelalderen; og planterne står evt. netop på et sted hvor der var kloster; plantens tilstedeværelse på klostertomten giver altså en god bekræftelse på at planten er indført i Middelalderen; men oftest vil man ikke eller kun nødtvunget stille sig tilfreds med en sådan vid datering. Hvis man imidlertid ved at borg- eller klostertomten er blevet forladt på eller omkring et givet årstal, således at senere havekultur på stedet må have været udelukket, så kan man om de endnu tilstedeværende reliktplanter sige at de nødvendigvis må være indført til stedet, og dermed altså til Danmark, før det år da borgen eller klosteret blev forladt (24). Metoden giver altså kun et årstal før hvilket planten fandtes i landet; og det udelukker naturligvis ikke at planten kan være dyrket i mange år (årtier, århundreder) før.

Ved hjælp af denne metode kan det således fastslås at *Scilla italica*, *Ornithogalum umbellatum* og vintergæk (*Galanthus nivalis*) må være indført til Danmark før ca. 1630, hvad man ikke har kunnet påvise ad anden vej. Alle tre planter vokser i krat midt i en ager hvor herregår-

den Kærstrup på Tåsinge lå, indtil gården blev forladt omkring det angivne år og al have dyrkning opgivet. Da der er tale om et krat midt i en mark ret langt fra haver og anden bebyggelse, kan tilførsel af haveaffald med deri muligvis forekommende formeringsmateriale udelukkes. Men metoden forudsætter at voksemulighederne for planterne er til stede og at forstyrrende og ødelæggende husdyrgræsning er holdt borte gennem årene siden.

Ad A.b. 2.

Visse typer af reliktplanter formerer sig udelukkende ved hjælp af frø; det er især de enårige og toårige urter. De fleste af dem vil kunne klare sig på urolig bund, som man ofte træffer omkring visse typer af landlig beboelse, hvor der smides affald og køres med arbejdsvogne, hvor der graves og ryddes, så frøene lettere finder spiremuligheder end hvor jorden er konstant græsdækket; også hvor jorden f.eks. mellem murbrokker og under hække er lidt varmere har visse planter større muligheder. Nogen egentlig datering af de pågældende planters indførsel i haver kan næppe gives blot ud fra det faktum at de findes på stedet. Træffes de imidlertid gang på gang sammen med et antal flerårige reliktplantearter fra kendt tidsrum, f.eks. fra Middelalderen kan man slutte at de en- og toårige også er fra Middelalderen.

Ad B 1.

Eddadigtene og de nordiske sagaer er ikke blevet til i Danmark; alligevel tør man regne med at en haveplante der kendes så godt i det øvrige Norden at dens navn er kommet med i sagaerne og de øvrige gamle folkedigtninge, også må være kendt og dyrket i Danmark. Blomme, på vestnordisk kaldt ploma, nævnes således i Snorres Edda fra 1200-tallet og i den ældre Edda omtales i afsnittet der benævnes Skírnismál (fra ca. 900) elleve æbler, hvormed frieren vil røre den udkårnes hjerte; det har næppe været sure og beske vildæbler, der blev brugt til et så delikat formål. I et senere digt fra ca. 950 nævnes første gang Yduns æbler. I Laxdoela saga kap. 60 tales der om løghaver, sandsynligvis er dyrkningsobjektet her en (eller flere) indførte løgarter; man har formodet pibeløg (*Allium fistulosum*), rødløg (*A. cepa*) og/eller hvidløg (*A. sativum*).

I vore folkeviser, hvis datering dog ofte er meget løs, forekommer enkelte navne på kulturplanter, således rose og lilje, uden at det dog er muligt at bestemme planterne med nogen stor sikkerhed. Men da andre kilder omtaler hvid lilje (*Lilium candidum*) på en måde så man er sikker på identiteten, kan den hyppige forekomst af navnet i folkeviserne tages som et tegn på at hvid lilje virkelig har været kendt langt tilbage i Middelalderen (se også nedenfor); det samme gælder *Rosa gallica*.

Ad B 2.

I det norske lovkompleks Magnus Lagabøters landslov og i ML's bylov fra ca. 1270 (15) fastsættes streng straf (prygling) for tyveri i køkkenhave af ærter, hestebønner og frugt og i tiendeforordningen Sættergerden af 9/8 1277 nævnes ærter, hvoraf skal svares tiende. Da

helt tilsvarende lovbestemmelser træffes i svenske love (19) er det helt givet at de nævnte køkkenurter har været dyrket endog i ret stor stil og forlængst indført i Danmark. Fund af aftryk i lerkar fra Bronzealderen viser da også at både ært og hestebønne har været kendt her i landet mere end 2000 år før de norske og svenske love forfattedes (3). Det er derfor ikke overraskende at danske landskabslove f.eks. Jyske Lov nævner æblegård og kålhave og ligestiller indbrud her med indbrud i ejerens hus (4). Det har formodentlig ikke blot drejet sig om indplantede skovabild-træer i hvert fald i betragtning af det der meddeles i næste sætning:

I 1180 indforskrev Abbed Vilhelm, der på det tidspunkt residerede på Æbelholt, podekviste af forædlede æblesorter fra Frankrig. Dette fremgår af et af hans opbevarede breve, gengivet på tryk i *Scriptores rerum Danicarum* bd. 6 (udgivet af Langebek i 1786). Også andet formeringsmateriale til haven i Æbelholt bestiller Abbed Vilhelm; men det nævnes desværre ikke hvilke planter, end mindre hvor meget af det han ønskede der nogensinde kom til at gro. Men det må have været ret betydelige mængder.

Ad B 3.

De middelalderlige lægebøger er så afgjort de righoldigste kilder; og sammenholdt med andre kilder kan der ud fra dem drages mange sikre konklusioner. Nomenklaturen kan volde vanskeligheder, og mange oplysninger skal tages med et vist forbehold. Der omtales således adskillige droger og planteprodukter der kun kan være importerede lægemidler; og der gøres i teksterne ikke noget forsøg på at holde hjemmedyrkede lægeplanter klart adskilt fra indførte lægemidler, ligesom der kun undtagelsesvis er skelnet mellem vildtvoksende (indsamlende) planter og dyrkede urter. Vanskelighederne med at kunne vide hvad der har været dyrket og hvad der må være importeret kan ofte klares ved at konsultere havelisterne fra især vore sydlige nabolande, hvorfra eller rettere hvorigennem vi havde fået vore i haver dyrkede lægeplanter. Lister som f.eks. *Capitulare de Villis* fra 800-tallet og to inventarlistes fra de kejserlige haver forfattet i 812 nævner udtrykkelig hvad myndighederne anså for dyrkbart i Tyskland dengang (5); og da forbindelsen klostrene imellem var god, må vi regne med at det der dyrkedes ved slottene og klostrene i Tyskland og Nord-Frankrig også er blevet forsøgt ved danske klostre, da disse først var blevet oprettet i løbet af 1000- og 1100-tallet. På denne måde kan der formodes meget om haveplanternes indførselstidspunkt; faste og sikre tidspunkter er det derimod skralt med. For desværre stammer den ældste af lægebøgerne *Harpestreng-afskriftet* (7) først fra ca. 1300. Vi må nøjes med at fastslå at i det lange tidsrum 1000-1300 er der temmelig sikkert blevet indført de og de arter til Danmark. Listen over de planter der nævnes både i de tyske inventarlistes (*Capitulare* o.s.v.) fra 800-tallet og i *Harpestreng-afskriftet* fra ca. 1300 er temmelig lang; men som helt tilfældige eksempler skal blot nævnes følgende planter: *Betonie* (*Betonica officinalis*), *katteurt* (*Nepeta cataria*), *koriander* (*Coriandrum*

sativum), hvid lilje (*Lilium candidum*), løvstikke (*Levisticum officinale*), grøn mynte (*Mentha spicata*), persille (*Petroselinum hortense*), porre (*Allium porrum*), rude (*Ruta graveolens*), havesalat (*Lactuca sativa*), lægesalvie (*Salvia officinalis*), sar (*Satureja hortensis*), selleri (*Aplium graveolens*), sevenbom (*Juniperus sabina*), spansk kørvel (*Myrrhis odorata*). De fleste af disse planter er som det ses stadig særdeles hyppige i danske haver.

Når der i et anonymt lægebogshåndskrift fra slutningen af 1400-tallet (NkS 4° 314^b) ordineres morbærblade ("morebome blad") for de og de sygdomme, og der i et andet håndskrift (ca. 1530 Thott 4° 710) skrives om "maarbær", så kan man med de omtalte drogers karakter og konsistens in mente slutte at man har kunnet gå ud og tage dem på et levende træ; og af den uforfalskede danske måde at udtale (og skrive) maarbær på kan man slutte at det er en plante man har kunnet tale om på dansk og altså har kendt ved selvsyn her i landet, sandsynligvis endda iadskillige menneskealdre.

Nok skal man være forsigtig når det gælder at fastslå en ældste forekomst af en levende plante i Danmark, ligegyldigt af hvilken art. Men et par kilder som de her citerede er højst troværdige, således at vi kan gå ud fra at vi havde morbærtræer i det allermindste de ca. 100 år tidligere end man får indtryk af ved at læse A. Pedersens småskrift nr. 8 Morbær (1974 s. 4) og især tidsskriftet Haven (hft. 10 1975 s. 351).

Ad B 4.

Der findes talrige stednavne der indeholder danske plantnavne, oftest er det, naturligt nok, vilde planter, især træer og urter der indgår i stednavnene, sjældnere er det landbrugsplanter som byg, havre, boghvede, sennep, og sjældnere er det haveplanter som i Dildholm i Brede sogn, Tønder amt, kendt i formen Dylholm fra 1479, senere i den normaliserede form; Ærtespjæld, skrevet Ertæspiæld i den såkaldte Lundebog kendes fra en lokalitet i Skåne fra et tidspunkt mellem 1326 og 1334, Pæregård skrevet Peregaard er noteret i Tranekær sogn, Langeland i 1464 (se respektive artikler i ODP (10)), Abelinstrykke og Abelinskov kendes fra Als, hvor gråpoppel, som det nok drejer sig om, er ret almindelig; navnet er noteret i ret ny tid, se Danm. Stednavne VII 172; og kan altså ikke bidrage til indførselshistorisk nyhedstjeneste; så er hørrens navn lin belagt fra betydelig ældre tid, nemlig ca. 1300 i stednavnet Linwi der er den ældst kendte form for det vestjyske Lønne. Og dodderens navn menes at indgå i det meget gamle fra Valdemar Sejrs jordebog (1231) kendte ønavn Dyrefod der dengang havde formen Dydræholm (10).

Ad B 5.

Historiske begivenheder afspejles undertiden i navne til planter, om hvis ældste data man ellers ikke kender noget. Rød hestehov (*Petasites hybridus*) har åbenbart spillet en enorm rolle overalt i landet som pest-lægeplante (jvf. det stadig brugte pestilensurt), idet talrige danske navne i en lang række lægebøger sigter hertil, alle belagt fra 15-1600-

Tusilago Petawites.

Rød hestehovs lokale navn på Middelfart-egnen Niels Bugges Blod (og varianter heraf) tyder på at planten dukkede op her kort efter at Niels Bugge var blevet myrdet i Middelfart i 1359. Den er sandsynligvis blevet indført til Danmark som lægeplante mod pest omkring år 1350, muligvis tidligere.

tals-litteratur. Navnene Bugges blod, ridder Bugges blod, Niels Bugges roser, Buggesblodskræppe og flere navne, alle kun kendt fra Middelfart og egnen heromkring er af en helt anden karakter; de sigter alle til mordet på den jyske jordbesidder Niels Bugge til Hald ved Viborg; det fandt sted i Middelfart i 1359; formodentlig netop på den tid viste planten sig, idet man særlig lagde mærke til de røde ejendommelige blomsterstande uden grønne blade. Sandsynligheden taler da for at planten har været nyindført i årene umiddelbart før den "dukkede op" (vel efter indplantning) i Middelfart; og at denne nyhed virkelig har optaget sindene, vidner det store antal af navneformer om. Man var skræmt i byen og havde tilsyneladende dårlig samvittighed på mordernes vegne. Vidnesbyrdet om plantens tilsynekomst i Middelfart i eller kort efter 1359 er interessant, da vi først træffer planten omtalt ca. 100 år senere i et lægebogshåndskrift og sikkert ikke har muligheder for at finde rester af den i daterede jordprøver; planten sætter nemlig ikke frø her i landet. Fund af ét frø i Århus' undergrund fra Vikingetiden (6) er iflg. forfatteren alt for usikkert til at man tør stole på det.

Dorthealiljens navn klosterlilje er bedre belagt i svensk end i dansk, idet både klosterlilja og klosterklocka har været kendt i den provins (Oster Götland) hvor Vadstena-klosteret ligger, ligesom navnene indgår i svensk litteratur (14). Det sigter til plantens forekomst som reliktplante nær ved dette berømte Birgittinerkloster; og da den også i Danmark fortrinsvis er blevet truffet nær Birgittiner-ordenens klostre, nemlig i Maribo og i Mariager, så tyder navnene i forbindelse med dens reliktføremkomst ved disse tre specielle klostre på en tidligere dyrkning netop ved de tre klostre i den sidste del af Middelalderen (13). Litterært er planten først påvist lige ved Middelalderens afslutning (Smid 1546).

Det sidst anførte kan også siges om engelsk spinat (*Rumex patientia*) der af Smid er blevet kaldt munkearaber. Navnet må naturligvis sigte til en tidligere dyrkning ved munkeklostre; ganske vist eksisterede der mange af dem endnu på Smids tid; men deres blomstringstid var slut, så navnet må være opstået før, muligvis længe før vi får det på tryk i den første af Smids "urtegårde".

Ad B 6.

Tyskeren Joachim Burser, der i 1625 blev ansat på Sorø Akademi som lærer i medicin og fysik havde forinden botaniseret i flere europæiske lande og dér samlet et 25 bind stort herbarium; under sit ophold i Danmark udvidede han sit herbarium med et ukendt antal ark. Imidlertid er man kommet i tvivl om hvilke herbarieark der stammer fra Bursers tid i Danmark, således at der endnu ikke kan siges noget bestemt om hvorvidt dyrkede eller forvildede kulturplanter i hans herbarium kan afsløre et hidtil ukendt stykke indførselshistorie. M. T. Lange (11) og efter ham Knud Jessen (9) mener at vide at Burser har et eksemplar af nikkende fuglemælk i sit herbarium, og at det må være et bevis på at den fandtes i Danmark ca. 1630. Det beror imidlertid på en fejl; denne fuglemælk-art dukker først op i Danmark (i det mindste

i dansk litteratur) langt hen i 1700-tallet. Indtil videre må vi regne med at den er en 1700-tals-plante. Herbariet er forlængst faldet i svenskernes hænder; i Uppsala opbevares det med største omhu; men afstanden skaber vanskeligheder for danske botanikeres og havebrugs-historikeres studier i herbariet.

Derimod har Jens Lind for længe siden grundigt undersøgt et andet gammelt herbarium; det drejer sig om den ligeledes tyskfødte først i Nykøbing F. ansatte hofapoteker Christopher Heerfordt, hvis lolland-falsterske herbarium, samlet i 1650-60 beror på Botanisk Museum i København. Ifølge Jens Lind er det i Heerfordts herbarium liggende eksemplar af lægeplanten galnebær, *Atropa belladonna* det ældste be-læg på plantens forekomst i Danmark (12). Det er sikkert helt korrekt; blot må tilføjes at den i flere udgaver forelagte Husholdningskalender af Jens Lauritzsøn Wolf: *Diarium (Calendarium ecclesiasticum .....*) i førsteudgaven 1648 omtaler galnebær. Vi har således to næsten samti-ge vidnesbyrd om at planten har været kendt her i landet; af dem må Heerfordts regnes for det pålideligste. Wolf skriver f.eks. ikke ud-trykkeligt at han kender galnebær her fra Danmark.

Ad B 7.

Trods en rigdom på afbildninger af blomstermotiver både på gyldne altre, kirkestolestader og ikke mindst i kirkevæggene og -hvælvinger-nes puds i form af kalkmalerier er det ikke lykkedes at finde et helt klart billede af en kulturplante der kan have vokset i Danmark på det tidspunkt da billedet blev malet. Palmer og palmeblade, vin-blade og -ranker, akanthus-motiver og franske liljer i mere eller mindre stilli-seret form finder man ofte; men det drejer sig kun om udenlandsk på-virkede stereotype forsiringer der ligesom mange af kirkens bygnings-træk og øvrige udsmykninger er "importeret" fra sydligere lande. Også vilde planter og plantedele kan man se afbildet mere eller mindre letkendeligt: således kløverblade, agern, vedbend og måske et par stykker til.

Men de har ikke så stor interesse her. Imidlertid kan syndefaldets æbletræ, f.eks. det i Kippinge kirke fra 1300-tallets begyndelse, se Broby-Johansen s. 40 (2) godt være et kulturæble; men hermed må vi vist lade os nøje indtil videre, når det drejer sig om middelalderlige billeder. 1600-tals-billederne i trykte bøger rummer måske mulighe-der. Men det må vente til en anden gang.

Der ligger i det hele taget en lang række uløste spørgsmål og venter på at blive taget op til behandling. Det er tidsrøvende, men tillokkende arbejde; det giver dets udøvere kontaktmuligheder til en række andre videnskabsgrene; et sådant samarbejde kan ganske afgjort virke be-frugtende på begge parter.

Petroselinum ær heor oc thūro
 .i. thrithi weppæ. Stampær man
 thær oc læggær .a. blenæ. tha ær tha
 v god. oc hænnæ fr̄s gōz ad pissæ. oc
 lōsær wathær oc ond blæst. oc thær
 . richæ. dughær for warn soð oc for richæ. oc
 for wærk .i. niuræ. oc fr̄ wærk .i. blæ
 . laar. thær. oc bencær liuær oc laar. oc pæ
 rær sili kombær ut tōð barm ut af
 f mozæ. lx i. oo-oo-w Squith.

Pastinaca thær ær mææ. hænnæ
 æ retær oc hænnæ fr̄s ær go
 .v. Siuthær man hænnæ rotær

Side fra dansk Harpestring-afskrift, der stammer fra ca. 1300 og betegnes K (Ny kgl. Samling 8° nr. 66 i Det kgl. Bibliotek i København), her gengivet fra Marius Kristensens udgave. På siden nævnes persille (Petroselinum) og pastinak (Pastinaca) for første gang i dansk litteratur. Der er næppe tvivl om at planterne har været dyrket i Danmark måske i lang tid inden 1300, for vi ved at disse og mange andre planter var nødvendige bestanddele af tyske slots- og klosterhaver allerede omkring år 800.

Litteratur

1. Bencard, Mogens & Johan Lange: Botaniske resultater af en udgravning i Ribe. Mark og Montre 1972, s. 27-37.
2. Broby-Johansen, R.: Den danske billedbibel i kalkmalerier 1947.
3. Brøndsted, Johs.: Danmarks Oldtid bd. 2 1932, s. 267.
4. Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene udg. af Brøndum-Nielsen, Kromann og Skautrup 1920 ff. bd. 2, s. 483 (1932).
5. Fischer-Benzon, R.: Altdeutsche Gartenflora 1894.
6. Fredskild, Bent: Makroskopiske planterester fra det ældste Århus, Århus Sønder-vold, en byarkæologisk undersøgelse 1972, s. 307-318.
7. Harpestræng, udg. af Marius Kristensen 1908-20.
8. Jessen, Knud & Jens Lind: Det danske Markkruddts Historie 1922-23.
9. Jessen, Knud: Lilliflorernes Udbredelse i Danmark, Botanisk Tidsskrift bd. 43 1935.
10. Lange, Johan: Ordbog over Danmarks Plantenavne I-III 1959-61 (ODP).
11. Lange, M. T.: Om Forandringen af Danmarks Plantevækst 1859.
12. Lind, Jens: Apoteker C. Heerfordts Herbarier, Botanisk Tidsskrift bd. 36 1917.
13. Lind, Jens: Om Lægeplanter i danske Klosterhaver og Klosterbøger 1918.
14. Lyttkens, A.: Svenska växtnamn I-III 1904-15.
15. Norges gamle Love I-V. Kristiania 1846-95.
16. Paull, Simon: Flora Danica (Dansk Urtebog) 1648.
17. Pedersen, Christiern: En nöttelig Legebog Faar Fattige och Rige 1533.
18. Roesdahl, Else & Jørgen Nordquist: De døde fra Fyrkat, Nationalmuseets Arbejds-mark 1971, s. 30.
19. Samling af Sweriges gamla lager I-XIII 1827-77.
20. Scriptorum rerum Danicarum udg. af Langebek o.a. 1772-1878.
21. Smid, Henrik: En skøn lystig ny Urtegaard (1546) 1599.
22. Sørensen, Ingrid: Porse, hør, boghvede og valnød, Naturens Verden hft. 6-7 1973, s. 219-21.
23. Tholle, Johs.: Æble og Abildgaard, Danske Studier 1932.
24. Tillge, Lise: Løg- og knoldplanter i Danmark, Fra Kvangård til Humlekule I 1971, s. 14, 19 og 23.
25. Ødum, Søren: Levende fortidsfund, Skalk nr. 4 1964.
26. Ødum, Søren: Germination of Ancient Seeds, Dansk Botanisk Arkiv bd. 24 1965.
27. Ødum, Søren: Seeds in Ruderal Soils, their Longevity and Contribution to the Flora of Disturbed Ground in Denmark, Proceedings 12th British Weed Control Conference 1974.
28. Østergaard, Jens: Nogle Middelalderplanter i Københavns amt, Botanisk Tidsskrift bd. 53 1957.

GARTNERSLÆGTEN JØRGENSEN

BAGSVÆRD

Af *Jørgen P. Jørgensen* 1)

I. Slægtsoversigt

Slægten stammer fra Vestfyn. Her føres den ikke længere tilbage end til mine bedsteforældre.

- A *Jørgen Pedersen*, gårdfæster under grevskabet Wedellsborg, var født i Håre, Tanderup sogn i 1831 og døde samme sted i 1915. Han var gift med *Elisabeth Andersen*, født i Eskør, husby sogn. Hendes bror var den konservative folketingsmand Niels Andersen, der var landskendt og gik under navnet "den meget veltalende fynbo". Han var en af de første, der merglede sin jord. Det var en så stor begivenhed, at den overværedes af selveste grev Wedell.
- B Min far var hande­lsgartner *Peder Jørgensen*, født i Håre i 1861 og død på "Østerlund" i Bagsværd i 1943. Han var gift med *Anna Kathrine Hansen*, datter af husfæster Hans Madsen i Hjerup, Kerte sogn. Hun var i sine yngre år kokkepige på Barløsegård, hvor hun lavede mad efter madam Mangors kogebog. Meget mod sin vilje måtte hun bruge margarine, når smørprisen gik over 1 krone pr. 1/2 kg.
- C *Jørgen Peder Jørgensen*, gartnerlejer i Bagsværd, født 29.8 1893. Om min uddannelse og virksomhed, se senere.
I 1917 blev jeg gift med *Hertha Cecilie Jensen*, født den 18.3 1895 i Hvilsted sogn ved Skanderborg som datter af møllebygger Chr. Jensen i Hvilsted, født 1855, død i Odder 1949, 94 år gammel. Han var gift med Marie Fisker, der var enebarn og arvede føde­hjemmet, et sted på 3,5 ha som grænsede op til Torrild skov under Rathlousdal. Vi har 3 børn:
- 1 *Peter Jørgensen*, født 11.9 1919 på "Jægerslyst" i Bagsværd. Gift i 1948 med *Dorrit Larson*, født i Gerlev. Hendes far var maskinmester på Vestsjællands Sukkerfabrik i Gerlev. Han og hans kone, der begge er døde, stammede fra Skåne. I ægteskabet er der børnene Kirsten, Anne, Birthe og Jørgen Peter.
  - 2 *Esther Marie Jørgensen*, født 29.3 1924 på "Østerlund". Uddannet som laborant. Gift med overlæge i Ålborg, dr. med. *Jørn Ditzel*. De bor i Hasseris og har børnene Susanne, født i Boston i USA, og Henrik, født i Glostrup.
Edith Anna Jørgensen, født 12.9 1929 på "Østerlund". Tog studentereksamen og blev uddannet som fysioterapeut. Har arbejdet i England, USA og Sverige. Gift med bygningsingeniør *Erwin Poulsen*, født 12.3 1926 på Frederiksberg. Lærer ved Danmarks tekniske Højskole i Lundtofte, forfatter af lærebøger etc. De bor i Kokkedal, har stor have med mange sjældne træer og buske. De har børnene Karin og Niels.

II. Peder Jørgensen og "Jægerslyst"

Om mine forældre og det hjem de skabte har jeg skrevet et indlæg: "Jægerslyst, mit fødehjem" i Historisk-topografisk Selskab for Gladsaxe Komunes Årsskrift 1972. Nedenstående afsnit er et uddrag heraf.

Jægerslysts historie kan føres tilbage til 1785. Min far ejede den fra 1891 til 1943. Efter ham havde min bror, overassistent Knud Christian Jørgensen, ejendommen i en halv snes år. Den har således været i vor slægts eje i 62 år.

Om far og mor er der nogle oplysninger i første del af denne fremstilling. I 1883 var far soldat ved livgarden – farfar lå ved hestegarden i Rendsborg, jeg selv var almindelig infanterist. Da Christiansborg slot brændte i 1884, blev min far sendt fra Amalienborg til Christiansborg med melding om slotsbranden – det fandt han var en underlig forestilling. Efter militærtjenesten havde far forskellige jobs i København, bl.a. arbejde hos B. & W. I 1888 kom han til Bagsværd som brødkusk hos bagermester Rasmus Petersen. Han kørte brødvogn til 1920. På det tidspunkt havde vi i otte år oparbejdet et frilandsgartneri her på Østerlund. Fra 1888 til 1891 sparede far 500 kr. op, som blev brugt til køb af Jægerslyst, der kostede 8.000 kr.

Far lagde et stort arbejde i ejendommen, f.eks. kulegravede han selv den 10.000 kvadratalen store have, hvorefter der blev tilført et tykt lag staldgødning. Den var så i stand til at give store afgrøder. Det var dyrkning af frugtbuske, far slog ind på. Jeg husker fra 1908, at vi høstede 9.000 pund ribs og lige så mange pund stikkelsbær samt mange kirsebær og dertil 1.200 pund honning. – Far var også biavler. Mor plukkede ribs. Det var alle vegne hos bærfrugtavlernerne en forudsætning, at konerne var med i alt det arbejde, der fulgte med bærfrugtavl; og var der, som hos os, fremmede plukkere, var det konen, der ledede arbejdet. Indtægten i de nævnte år var så stor, at der blev råd til at købe et par brugte cykler. Ejendommen og dens omgivelser var en ideel tumleplads for børn. Mod øst var vor nabo murermester Adolf Vogel, der var en dygtig håndværker og havebruger. Han havde i baron Stampes tid været med til at fragte de store kampesten fra "Rønnebærgård" over isen til "Aldershvile". Fire heste trak stenene, den største af disse gik gennem isen. I 1860'erne var der mange pyromanbrænde i Bagsværd. Vogel kom under mistanke og under den berygtede dommer Sylows behandling. Der anvendtes tortur, der bestod i, at de mistænkte og arresterede blev kaldt op om natten og iført våde, kolde skjorter. Vogel klarede frisag. Naboen mod nord "Camillas Minde", ejedes af skibsrestauratør Petersen. Han var meget dygtig som havebruger. Fra England hjembragte han de storfrugtede røde stikkelsbær 'Achilles', 'Whinhams' og 'Bloodhound' som han dyrkede i stamform.

At far fik anerkendelse af sit havebrug fremgår af, at han af de statsmidler, der stilledes til rådighed for Det kgl. danske Haveselskab til præmiering af husmandshaver, fik tildelt 20 kr. som det fremgår af omstående meddelelse. 20 kr. synes at være lidt, men det bør erindres, at en ugeløn for en arbejder dengang var 10 kr. Omregnet efter de nuværende forhold ville det svare til mindst 1.000 kr.

1. "Jægerslyst" i Bagsværd, foran huset står Peder Jørgensen og frue.

Jægerslyst, der var bygget som en lystejeendom, var, da mine forældre overtog den i efteråret 1891, og havde længe været en udlejningsejeendom, hvor der, foruden den lejlighed på første sal, som mine forældre beboede, var to lejligheder i stuen. Lejligheden mod vest var lejet ud til forhenværende gårdejer Lars Christiansen, der var veteran fra treårskrigen. Han beskrev for os drenge, hvor frodig øen Als var, og begræd, at denne dejlige ø måtte afstås til Tyskland efter krigen i 1864. Lejligheden mod øst var i mange år lejet ud til forskellige mælkeforpagtere, der kørte mælk fra gårdene ind til København.

Der kom mange mennesker i mit hjem; mange kom, fordi far var bestyrelsesmedlem i Gladsaxe sogns sygekasse, hvor han i 1907 blev formand. I 1909 blev han medlem af sognerådet. Foruden for læsning var der i slægten store traditioner for religiøsitet. En af slægtens store kvinder rejste sig under en gudstjeneste i Tanderup kirke og sagde højt og tydeligt: "Skal vi ikke høre Guds ord i kirken i dag", medens den rationalistiske pastor Arensbach var langt inde i omtalen af fordelene ved syvvangsdrift.

Far solgte selv sine varer fra haven på det gamle Grønttorv ved Vendersgade. Det var en af vor barndoms glædelige oplevelser at komme med på en torvetur.

2. Bærplukning på "Jægerslyst", fru Peder Jørgensen (til højre).

III. Jørgen Peder Jørgensen og "Østerlund"

At jeg skulle være gartner var en given ting. 14 år gammel kom jeg i lære hos forpagter *Ole Peter Olsen* i "Bakkely". Han var den første store handelsgartner i Gladsaxe med et areal på over 15 ha. Han var ikke selv gartneruddannet, men havde altid en uddannet gartner i sin tjeneste, i min tid var det Peter Dahl. O. P. Olsen var en fremtrædende mand i sognet, i perioder beskæftigede han op til 50 personer i sin bedrift, deriblandt mange kvinder og store børn ved bærplukning. Hans torvevogn var en prærievogn med sejl spændt ud over jernbuer. At jeg kom i lære hos Olsen hang noget sammen med, at han ligesom min far var blavler og ofte kom i vort hjem for at konsultere far. Jeg begyndte dog allerede som 12-årig at komme hos Olsen og køre med ham ind på torvet for som bud at bringe varer til de handlende. Jeg husker frugthandlerne Ahrenkilde i St. Strandstræde og Christensen i kælderen under hotel Phønix i Bredgade.

Bakkely var et frilandsgartneri med 200 drivbænkvinduer placeret hjemme ved gården midt i Bagsværd by. I bænkene dyrkedes der radiser som første kultur og senere meloner. Vi havde også salatagurker, i 1909 var de så vellykkede, at Olsen roste mig for resultatet. Vandingen var et stort problem. Der var en brønd med hestegangstræk, men den blev ofte pumpet læns, og så måtte jeg køre de 2 km ud til gårdens lod, hvor der var en stor dam, hvorfra vandet blev fyldt på en stor

Kjøbenhavn, den 27. Juli 1892

★ 1109 1902

At de Midler, som Det kgl. danske Høveselskab i dette Aar
kan uddels til Husmænd og Parcelister for god og hensigtsmæssig
Behandling af deres Jord og dens Anvendelse til Dyrkning af Høve-
brugplanter, har det tilstaaet Dem en Præmie af 20 Kr.

Idet Præmien herved fremsendes, udtaler Bestyrelsen det Haab,
at denne Anerkendelse vil opmuntre Dem til fortoat Virksomhed og
Bestræbelser for Deres Jordlods Forbedring og dens Benyttelse paa
bedste Maade til Høvedyrkning.

Fra Bestyrelsens Vegne

Alfred Bruun

Alfred Bruun
Professor
i det Landbohøjskolen

Til

Husmand Pear Jørgensen

Bagværk i Lyngby

trætønde ved hjælp af en bøtte, og hjemme måtte jeg så bære det ud i vandkander. Vi havde mange tønder land med jordbær. I sæsonen havde vi daglig 2 vogne på torvet med jordbær og senere på dagen vogne, der kørte ud til kunderne med morgenplukkede jordbær, og om søndagen blev der altid kørt jordbær ud til kunderne. Den dyrkede sort var 'Victoria' ('Roskilde Victoria'), senere også 'Abundance'. Grønærter var også en stor kultur, delvis i kontraktavl til konservesfabrikker. Endvidere var der store arealer med hindbær, stikkelsbær og ribs. En del af gartneriet bar navnet "Paradiset". Her havde dyrlæge Petersen plantet frugttræer. Olsen var forpagter af Bakkely, der ejedes af dyrlægens enke. Hun var byens eneste frue; de andre koner var madamer.

Af sene kulturer havde vi gulerødder, porrer, alle slags kål samt peberrod. Desuden var der dyrkning af pil, der afsattes til kurvemagere, som der var flere af i Gladsaxe et godt stykke ind i dette århundrede. De største af pilene blev anvendt som tækkekæpper på stråtage.

Ole Peter Olsen var noget af en opfinder. Han konstruerede således en væv til binding af halmmåtter til dækning af f.eks. drivbænke. Han solgte mange måtter, og desuden solgte han skyggemåtter til drivhuse m.v., de fremstilledes af de meget store rør fra Søborg mose, rør, som han delvis købte af Jeppe Sørensen, Emdruphøj. Han leverede endvidere hakkelse til Gladsaxes mange vognmænd. Jeg har i månedsvis om vinteren gået bag de heste, som via den såkaldte hestegang, trak hakkelsemaskinen, for at få oplag af hakkelse til sommertiden.

På Bakkely var jeg i 3 år og kom så i lære hos handelsgartner *Svend Bruun*, Brøndby Strand, hvis bedrift ingeniørlunde stod tilbage for Peter Olsens.

Fra Svend Bruun kom jeg som elev til handelsgartner og blomsterhandler *Hans Christian Hansen*, "Stormly" på Ålekistevej i Vanløse. Chr. Hansen var en af de mange fynske gartnere, som i 1890'erne og senere forlod fødeøen og slog sig ned ved København. For Chr. Hansens vedkommende først som blomsterhandler på Vesterbrogade. Både som ung gartner på Billeskov og i gartneriet i Vanløse havde Chr. Hansen et klaver. Det første, han foretog sig, når han fra blomsterhandelen kom ud i gartneriet, var at spille klaver.

Stormly var et gammeldags gartneri. Drivhusene havde tyndt glas og måtte dækkes med trælemme om aftenen. Der var godt 700 drivbænkvinduer, der hovedsageligt anvendtes til meloner af sorten 'Stormly', gartneriets egen tiltrækning. Den store mængde halmet hestegødning til opvarmning af drivbænkene leveredes af vognmand Blyt i Smallegade. I drivhusene blev der dyrket *Adiantum*, Venushår, hvilket gav anledning til navnet "Venus-Hansen". Der dyrkedes også *Asparagus plumosus* og sprengerl; desuden engelske pelargonier, som blev drevet frem af en meget sparsom vanding og kunne sælges allerede i marts for 1,50 kr. pr. stk., og de havde yderligere den fordel kun at fylde lidt på torvevognen. Konkurrenternes planter, der kom senere og var dob-

belt så høje, opnåede kun 75 øre pr. stk. Der fandtes af vandingsmateriel kun vandkander i gartneriet i 1912, hvorfor alt vand måtte bæres rundt, hvilket opfordrede til at spare på det. Især blev der sparet på vand til melonerne. På bænkepladsen var der nedgravet store tønder, hvor vandingsvandet blev tempereret. I vinduerne blev der som forkultur dyrket stedmoderplanter, der blev langstilkede og velegnede til binderi. På friland dyrkedes der roser, hvis blomster blev skåret mellem kl. 4 og 5 om morgenen for at komme på torvet samme dag. Vi elever var glade for at skære og pakke roser for en timeløn af 50 øre, selv om det gav en arbejdsdag på 14 timer.

Den sydligste del af Ålekistevej var et vigtigt gartnericentrum. Der var I. P. Frandsen, der havde blandet handelsgartneri, og Riise, der havde været i Amerika og dyrket roser. Disse bedrifter flyttede senere uden for byen og blev til storgartnerier.

Chr. Hansen var en særpræget personlighed med mange interesser, bl.a. interesserede han sig for flyvning. Da det tyske luftskib "Hansa" med Grev Zeppelin ombord fløj over København, gav Chr. Hansen os alle fri til at tage ud til Amager for at overvære Hansas ankomst. I sommeren 1912 foretog Chr. Hansen en rejse til England og fortalte os om de triste kulminebyer derovre.

Besøgende på Stormly, og dem kom der mange af, måtte beundre den pnlige orden, der herskede i gartneriet, og ikke mindst lagde man mærke til de mange vandkander, stillet op i snorlige rækker som soldater på geled. Endvidere lagde man mærke til den høje og velplejede tjørnehæk, der skærmede gartneriet mod vestenvinden. Gartneriarealet ved Ålekistevej er forlængst bebyggede.

Efter mit ophold på Stormly kom jeg hjem og gik i gang med at starte egen bedrift.

I sommeren 1912 købte min far 5 1/2 tdr. land af proprietær Madsen, den daværende ejer af Svejgaarden. Han boede på Rungsted-egnen, men gav sig af med udstykning af gårde. I handelen indgik en stor moselod fra Svejgaarden. Allerede i efteråret 1912 begyndte vi at plante stikkelsbær og hindbær, sidste af den fortrinlige sort 'Fajstrup', der var remonterende (bar frugt 2 gange i samme år), hvorfor vi kunne have hindbær til ind i november. Stikkelsbærsorterne var 'Achilles', 'Bloodhound', 'Whinhams' og 'Green Walnut' ('Green Willow' grønt flaskebær?) samt 'Union'. I 1904 havde vi købt 20 buske af disse sorter i D. T. Poulsens planteskole og formeret dem op i 100-vis. Vort stikkelsbærareal nåede op på ca. 6 tdr. land. - Andre store stikkelsbærdyrkere ved København var Svend Bruun og H. C. Koch.

Der kom nogle strenge år med angreb af stikkelsbærdræberen (en amerikansk meldugart). Vi tog kampen op og fik megen glæde af sprøjning med blåsten. Jeg tænker med taknemmelighed på den hjælp, vi fik af plantepatolog H. Øhlers, Lyngby, som også ved sprøjtning med oliepræparater fik bugt med stikkelsbærmiderne på bladene. - Vi nåede op på at have flere tusind kg modne stikkelsbær på torvet en enkelt dag, og de kunne sælges. Nu er dyrkningen af modne stikkelsbær slået ud af indførte søde kirsebær, ferskner og blommer.

3. Stuehuset på "Østerlund" 1951.

Frilandskulturen i øvrigt. Vi plantede også ribs på 1/4 ha. I den sommer, vi byggede stuehuset på Østerlund, solgte vi for 3.000 kr. ribs. Tørke havde ødelagt ribsavlen i det sydlige Jylland, hvorfor vi leverede bær til Kolding, Vejle, Esbjerg og Ribe. Ribs brugtes dengang ved tilberedning af rødkål. Solbær, som nu er en vigtig vare, dyrkede vi ikke i større stil. Derimod dyrkede vi mange rabarber. De gav godt udbytte, især gjaldt dette for fremdrevne rabarberstilke. Mange gange har jeg været glad for den svenske opkøber Holmquist fra Eslöf (Finland), der på torvet aftog alt, hvad vi havde af rabarber. Vinrabarber var især efterspurgt. Et år købte jeg en hel vognladning af denne sort hos en gartner i Lundby; de viste sig særlig gode til drivning. Sammen med Harry Pedersen, Raunshøj, købte jeg et stort parti af den dybrøde sort 'Elmsfeuer' af N. Flensted-Andersen i Ålborg. Også denne sort blev en god forretning; et år solgte jeg en vognladning blokke til Sverige, de indbragte 1 kr. pr. m² af den plads, de havde optaget. Også rabarberstilke fra friland var en god forretning, et år solgte vi for mange penge før 1. april. — Kirsebær betalte sig også godt, vi havde 20 træer af 'Skyggemorel', som et år under 2. verdenskrig gav frugter for 7.000 kr. Fabrikant Heering, der ellers kun ville bruge 'Stevnsbær' til sin berømte likør, måtte denne gang også anvende 'Skyggemorel'. Jordbær var allerede fra de første år en forholdsvis stor kultur hos os. Vi begik, som andre jordbærdyrkere, den fejl, at skrællegrave mellem rækkerne, og når jorden var frossen, at trille udbrændt staldgødning ud mellem rækkerne. Det var ganske vist en fordel for beva-

4. Agurker i hus på "Østerlund", Jørgen P. Jørgensen med sønnen Peter 1927.

ringen af jordens fugtighed, men det gav jordkulde, og nattefrost kunne ødelægge mange af de tidligste blomster. Det var en stor forbedring, da vi gik over til at holde jorden løs mellem rækkerne ved hjælp af hestehakken. – Vi dyrkede også rødkål samt hvidkål til eksport til Rusland, se senere.

Drivhuskulturerne. På Østerlund byggede vi det første drivhus i 1923, og derefter gik det støt med nybygning af drivhuse i løbet af 25 år, ofte et par stykker ad gangen. De blev som regel bygget om efteråret og mange financeredes med veksler. Det var risikabelt i økonomisk henseende; thi der måtte ikke ske uheld med kulturerne, f.eks. kunne en sprængt kedel betyde en katastrofe. En hjælp var det, at vore varmekedler altid var stort dimensionerede. I denne sag havde jeg en udmærket rådgiver i repræsentant Christoffersen for firmaet Lund & Lawætz. I husene dyrkedes der for det meste tomater og agurker. Først i 1930'erne begyndte vi at have et par huse med tomater i 8-tomme potter, og allerede i maj måned havde vi modne tomater til gode priser; men også agurker havde vi held med. Et år fik vi besøg af Svend Bruun og hans førstemand, Oluf Kirk. Sven Bruun roste agurkerne og sagde: "Det kalder jeg agurker". – De kom lige fra væksthushusforsøgsstationen i Virum, hvis agurker var mindre vellykkede det år. Drivning af jordbær var også en vigtig kultur. Vi kunne levere fine velbehandlede bær, ikke mindst fordi min kone og jeg selv plukkede

5. Jordbær i hus på "Østerlund".

dem med stor omhu. Vi har haft jordbær udstillet i Forum i en uge, og derefter var de en fin salgsvare. Tiltrækningen af planterne til drivning foregik således: Vi prikede hver eftersommer mange tusind af de bedste udløbere fra unge planter. Alle, som ikke havde kraftige blomsteranlæg, kasseredes. Sorten var 'Deutsch Evern', der havde tilbøjelighed til at give golde planter. I øvrigt blev blomsteranlæggene fjernet fra drivplanterne, for at disse kunne danne kraftige blomsteranlæg, før de pottedes. Vi solgte jordbær, ikke mindst i krigsårene 1940-45, for store penge, over 30.000 kr. om året var almindeligt.

En kultur, der kom til at betyde meget for os, var champignon. Fra en rejse i USA i 1926 hjembragte professor Hother Paludan sterilt dyrket mycelium af den der dyrkede champignon. Det opformeredes her i landet og blev grundlag for en stor og mere sikker champignonkultur, bygget op på de i 1930'erne af C. Riber Rasmussen udførte forsøg på Landbohøjskolen. En af de første, der havde godt udbytte af champignondyrkning var civilingeniør Axel Kristensen fra Ny Kastrupgård (forsyningsminister i kort tid). Han havde først i 1920'erne købt 5 tdr. land på Buddingevej. Ved hjælp af engelsk litteratur havde han sat sig ind i champignondyrkning; han delte sin viden med mig. Som vinterkultur betød champignondyrkningen overmåde meget for os i økonomisk henseende. I krigsårene gik prisen pr. kg. helt op til 18 kr. I drivhusene havde vi som vinterkulturer kørvel, radiser, persille og salat.

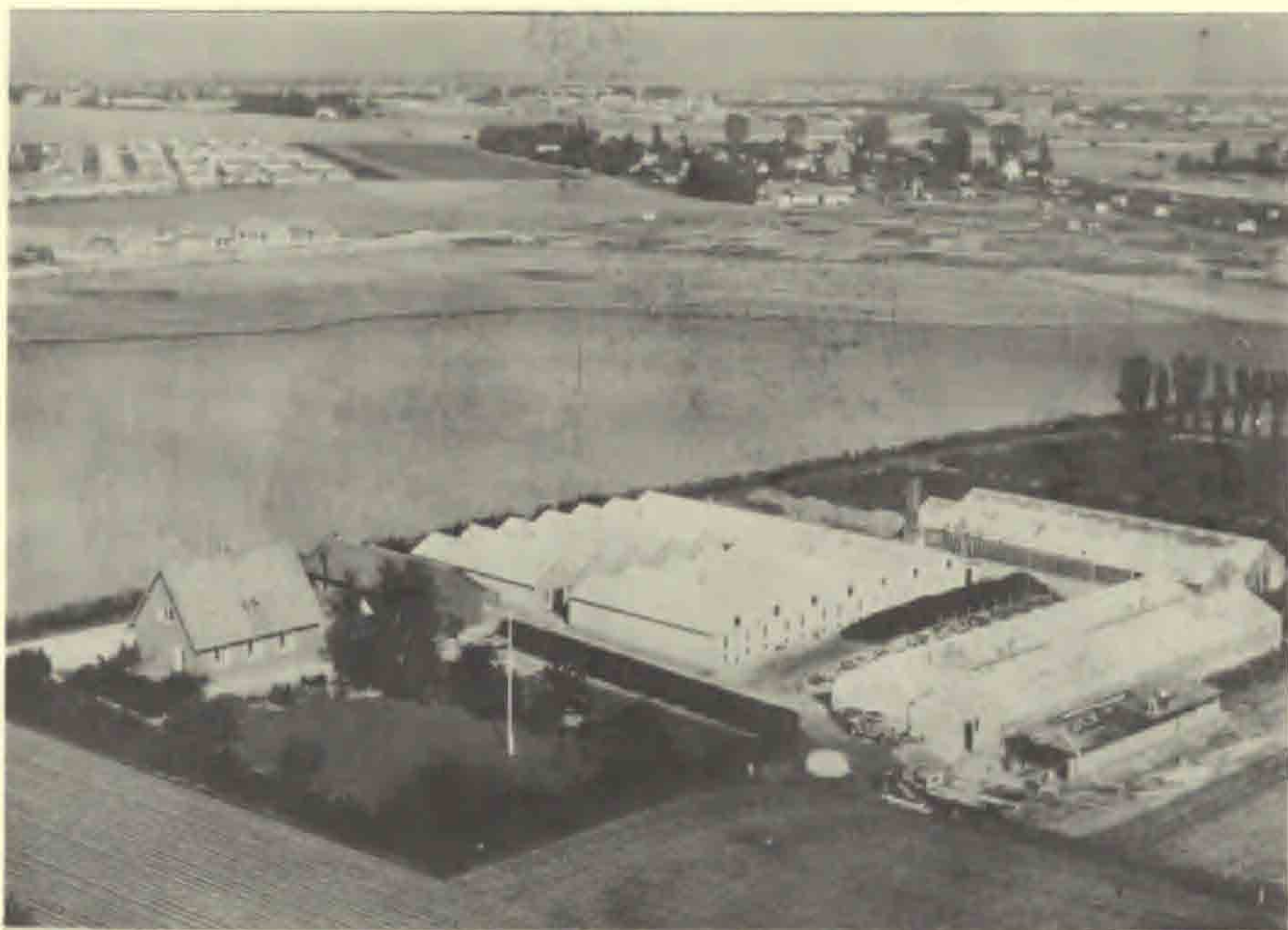
Vi var til at begynde med indstillet på hestekraft som drivkraft og til transport. Min far kørte ind til torvet med hestevogn til 1930. Vi købte da en lille varevogn, en Plymouth, som vi havde i 20 år.

Udadgående arbejde og offentlige hverv. En handelsgartner har som regel nok at gøre i sin egen bedrift, og det havde jeg for så vidt også, men jeg fik dog tid til adskilligt arbejde uden for egen bedrift. Mit første tillidshverv havde jeg under den første verdenskrig, og det var angående hvidkål. Før i tiden havde Danmark en ikke ubetydelig eksport af hvidkål til Rusland, fortrinsvis dyrket på Amager. Denne eksport gik i stå under krigen og er aldrig kommet i gang senere. Hvidkål er en for tung og billig vare til så lang transport. Til gengæld fandt vi andre markeder, især i Rusland. Af hensyn til vor egen forsyning blev eksporten reguleret og tildelt dyrkerne efter et kvota-system. Denne ordning blev til at begynde med administreret af redaktør Borregaard, Alm. dansk Gartnerforening. Den blev kritiseret, især af folketingsmand Jens Peter Lillelund, der havde købt ejendom i Bagsværd og blevet kål dyrker. Der dannedes en kål dyrkerforening, som overtog kontrollen og fik gennemført, at dyrkerne fik tildelt eksportkvota i forhold til deres kålareal. Jeg fik det hverv at kontrollere kålarealerne i København og Roskilde amt. Jeg cyklede ud med en bismervægt og en sæk på ryggen. – Børnene troede at det var en kludekræmmer, der var på færde.

I 1937 blev jeg valgt ind i Gladsaxe sogneråd, hvor vi var tre konservative medlemmer. Jeg blev hurtigt ordfører i mange spørgsmål: Teknisk udvalg, parkudvalget og biblioteksudvalget. Jeg var i den mærkelige situation at være dus med socialdemokraterne og de's med mine partifæller. – Det var en fordel, fordi det er lettere at give modstanderne en opsang, når man er dus med dem. Jeg havde megen glæde af mine 29 år i kommunalbestyrelsen, hvor jeg var viceborgmester i 1958-66 og havde et fortrinligt samarbejde med borgmester Erhard Jakobsen. Som formand for teknisk udvalg havde jeg et udmærket samarbejde med den meget dygtige stadsgartner H. Pagh Andersen; vi fik anlagt mange anlæg, bl.a. ved Bagsværd sø og i Bagsværd mose. At disse anlæg har været til gavn og glæde er der ingen tvivl om, det tolkes i følgende linier, som jeg modtog til min 80 års fødselsdag i 1973, skrevet af Bodil Pescettini:

Tit har vi tænkt Dem at skulle rose
for stier, De skabte om sø og i mose
dejlige minder fra rige år
om nattergaleture i tanken står.
Deres navn har jeg kendt fra min barndoms dage
en hjert'lig lykønskning jeg be'r Dem modtage
– og altså TAK!

6. Champignongartneriet i Skovlunde.

I årene 1958-66 var jeg medlem af Københavns amtsråd, og i en år-række var jeg folketingskandidat, uden at opnå valg.

Meget tidligt kom jeg ind i gartnerorganisationerne, bl.a. i Københavns Handelsgartnerforening og blev bestyrelsesmedlem i Otto Møllers formandstid og sammen med Frode Sørensen og Sofus Christensen. Også i Københavns kreds af Alm. dansk Gartnerforening var jeg bestyrelsesmedlem bl.a. under formændene Peter Bech, Anton Pedersen og Aage Knudsen. Jeg har deltaget i mange Forum-udstillinger og er blevet tildelt mange værdifulde ærespræmier. At jeg i mange år var medlem af Alm. dansk Gartnerforenings repræsentantskab og i en del år dettes formand skal nævnes for fuldstændigheds skyld.

Slutning. Det forholdsvis gode resultat, vi havde med champignon-dyrkning, førte til, at vi i 1942 kunne købe 10 tdr. land i Skovlunde, for der at oprette et gartneri for vor søn *Peter Jørgensen*. Prisen var 17.000 kr. Arealet skrånede ned mod Harrestrup å og på et sted, hvor det var let at indrette et vandværk; en 10 m dyb boring gav rigeligt med vand, og vi havde ikke svært ved at få vandindvindingsret til 5.000 m³ pr. år. Vi byggede stald og udhus, og i 1943 et stuehus. Det var selvbyggeri, der udførtes ved hjælp af en tømrer og en murersvend. Jorden blev tilplantet med jordbær, hindbær, stikkelsbær og rabarber. Det var forholdsvis let at få koner til bærplukning. Genen af, at der var 8 km mellem de to gartnerier, blev ikke meget mærkbar, takket være

7. Jørgen P. Jørgensen i et af sine champignonhuse.

vore flinke kuske, som tog turen med godt humør. Jeg husker særlig en af dem; han havde haft et statsgartneri på Køge-egnen. Som det så ofte er tilfældet, er den, som selv har prøvet at være selvstændig, en god medarbejder. Sidst i 1940'erne overtog vor søn, Pøter Jørgensen, gartneriet i Skovlunde, hvor han byggede 12 specialhuse til champignon- dyrkning. Omkring 1960 fandt han, at det arbejdsmæssigt set var en fordel at flytte til provinsen, og han indrettede derfor et stort champignongartneri i Nysted, som han imidlertid i 1972 solgte til gartner O. Ulrik Madsen, Vemmelev, for et millionbeløb.

Jordarealet til Østerlund blev solgt i 1954, men ikke villaen. Her nyder vi vort otium. Vi har den glæde, at vor sønnesøn Jørgen Peter vil være gartner. Det bliver fjerde generation af gartnere i vor familie.

Noter

1. Udover forfatterens egne oplysninger om biografiske data tilføjes her at han er Ridder af Dannebrog.

EJENDOMMEN "KRISTTJØRNEN" PÅ SEJERØ

Af Johan Lange

Kristtorn-lunden på Sejerø er blevet omtalt mange gange i dansk botanisk og anden litteratur. Den ligger som bekendt i en have der hører til husmandsstedet "Kristtjørnen" ca. 1/2 km øst for Sejerby. Haven er dog først blevet anlagt omkring år 1894, omtrent samtidig med at den lille, trelængede gård blev bygget på en lod, matr. nr. 1 d, udstykket i 1893 fra Lundgård, der ligger i Kongstrup by. Før den tid lå kristtorn-lunden frit i terrænet på foden af et bakkehæld, nærmest et indhak i bakken, muligvis fremkommet ved lergravning i længst forsvunden tid, da ler var nødvendigt ved husbyggeri, bl.a. til lerklinede vægge. Indhakket er dog nu stærkt udvisket.

Da kristtorn-lunden i 1863 blev opdaget af videnskaben (1), mente man at det var en helt spontant fremkommet bevoksning; Sejerø måtte altså være den i Danmark østligst forekommende kristtorn-lokalitet; og den anskuelse var den eneherkende i botanikerkredse indtil Jens Østergaard i 1953 i Botanisk Tidsskrift sandsynliggjorde, at kristtornene var blevet plantet på Frederik Rostgaards foranledning (5). Mod den forestilling at lunden skulle være opstået "af sig selv" taler ifølge Østergaard det forhold, at alle planterne er af samme køn, nemlig hankøn. Da bestanden har været ganske anselig, er det usandsynligt at det kan dreje sig om frøplanter; i en stor bestand af selvsåede, evt. frøformerede planter må der sandsynligvis være omkring 50% hunplanter. Det er i hvert fald meget usandsynligt at ikke bare nogle enkelte hunplanter skulle være indblandet. Det kan derfor sluttet at der er tale om en enkelt klon, sandsynligvis aflæggere eller stiklingformerede planter fra ét moderindivid. Yderligere må anføres, hvad allerede Achton Friis bemærkede på rejsen i 1923, at alle planterne bærer lutter tornet-tandede blade og altså udgør en type der bevarer denne ungdomskaraktter, - endnu et bevis på at det drejer sig om en enkelt klon (2).

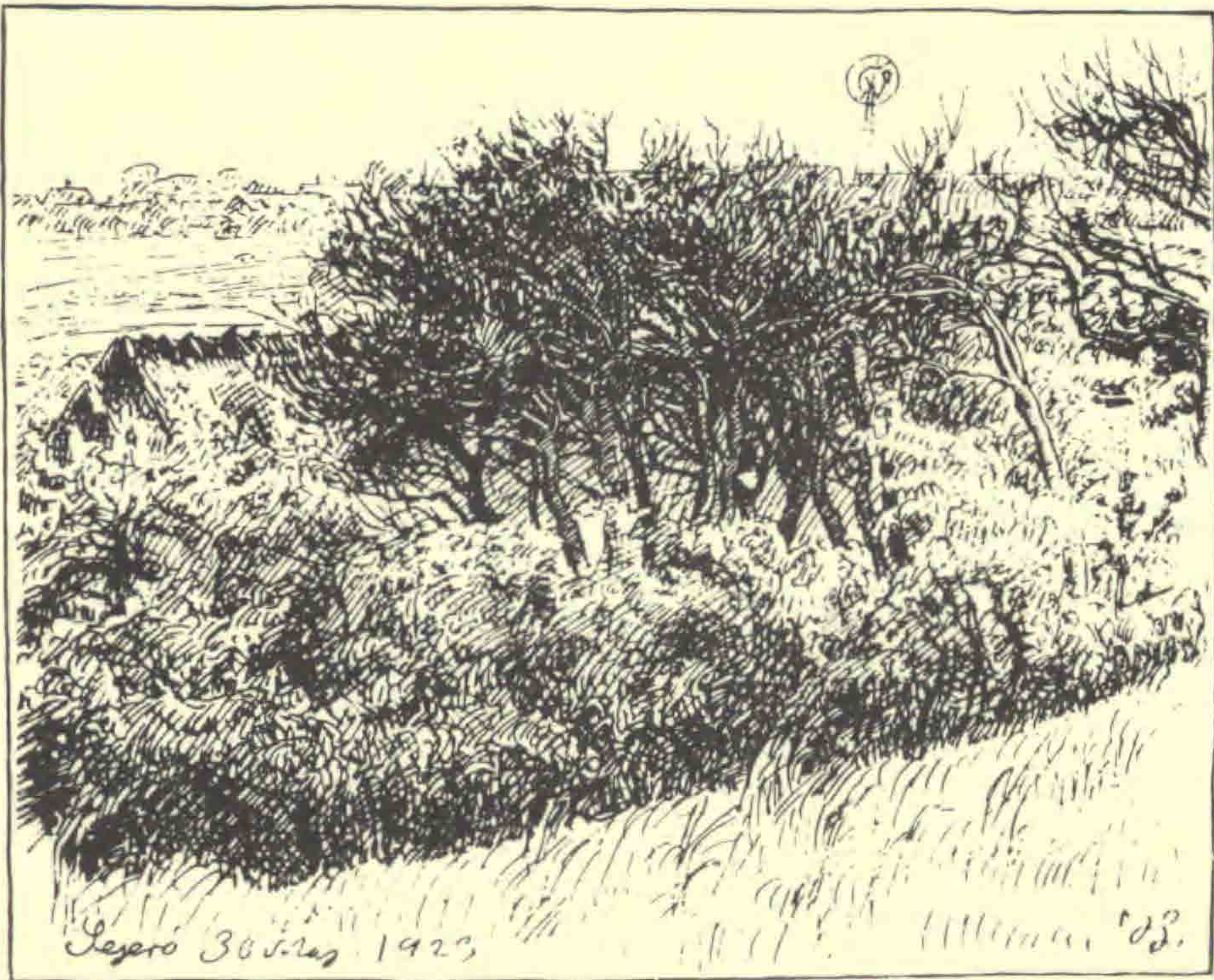
Foruden Sejerø (og Nekselø) ejede Fr. Rostgaard også godset Krogerup, i hvis anselige park Rostgaard dyrkede adskillige planter, bl.a. kristtorn.

Når Østergaard som nævnt hælder stærkt til den anskuelse at kristtornene på Sejerø må være plantet netop af Rostgaard skyldes det oplysningen om at denne "indrettede 4 smaa Indlykke for deri at opdrage fire smaa lunde til at tiene Agerhøns til skiul" (3). Østergaard har søgt energisk efter yderligere oplysninger, f.eks. om hvilke planter der blev plantet i indelukkerne og hvor disse lå; således har Østergaard gransket både Rigsarkivets, Det kgl. Biblioteks, Matrikelvæsenets og Botanisk Centralbiblioteks arkivalier; han spørger også forgæves, hvornår lundene er blevet tilplantet. På dette sidste spørgsmål kan der imidlertid nu gives et svar:

Kristtornlunden i 1896, set fra syd. Haven der ses foran lunden og som strækker sig om bag denne, er anlagt 1-2 år før billedet er taget. Efter Danmarks Natur 1902 sp. 225-26.

Kristtornlunden og den omgivende have set fra nordøst. Tegning af Johannes Larsen 1923. Efter Achton Friis, De danskes Oer bd. III, s. 137.

I Rostgaards dagbogsoptegnelser (4) skrives nemlig ved datoen 14. november 1729: "Gartner til Seierø med planter". Denne noget ordknappe oplysning siger desværre intet om hvorvidt der mellem disse planter også var kristtornplanter; men i forbindelse med det faktum at fire indelukker på Seierø er blevet beplantet for at de kunne fungere som vildtreservater ("tiene Agerhøns til skiul") turde det være sandsynligt at netop en stedsegrøn, bærbærende plante som kristtorn er blevet valgt.

Det kan således fastslås med ret stor sikkerhed at kristtorn-lunden på Seierø er et produkt af menneskelig virksomhed, og at den er grundlagt af Frederik Rostgaard i november 1729. For mange botanikere vil lunden derved miste det meste af interessen; og den botaniske blæst der har stået om forekomsten har ingen egentlig berettigelse. Endnu i 1974 kom der særdeles mange landliggere på besøg i den lille have ved Peter Jensens gård, fordi de havde hørt der var noget sensationelt at se. Kristtorn-lunden er stadig interessant, men det må nu være meget mere af havebrugshistoriske end botaniske grunde. At gøre plantningen til så stor en botanisk sensation at det ældre ægtepar på gården må føle sig generet af turiststrømmen er i hvert fald temmelig meningsløst.

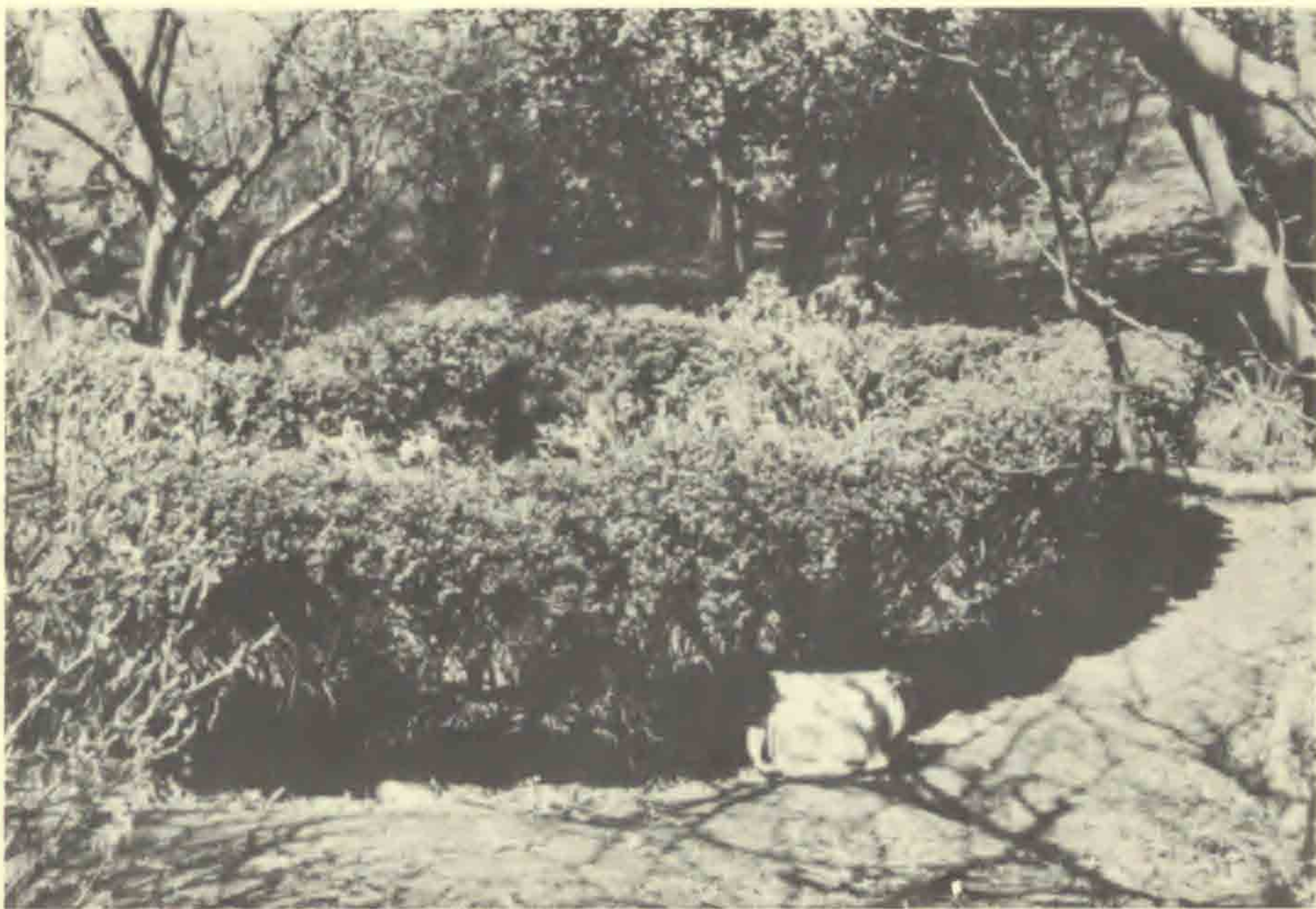
Jens Østergaard afslutter sin artikel fra 1953 med følgende bemærkning: "Den gamle kristtornlund eksisterer ikke mere. Det vil dog ikke være uden interesse at følge de 14 unge planters udvikling i fremtiden" (5). Det sidste er gjort af bl.a. undertegnede i 1956, 1967 og 1975. Det første sigter til at alle træerne frøs stærkt tilbage i de kolde vintre i begyndelsen af 1940'erne eller blev så stærkt svækket, at næsten alt overjordisk døde i de følgende år; først i løbet af 50'erne blev de sidste døde stammer fjernet, da fredningsmyndighederne til det sidste håbede at der skulle vise sig liv i enkelte af de ret tykke stammer; lunden var blevet fredet i 1920. Man kan med en vis ret sige at de rostgaardske kristtorne nu er 246 år gamle, selv om alt det overjordiske er blevet fornyet, muligvis mere end én gang. En anden kuriositet kan nævnes, nemlig at en af de små undertrykte, skråt voksende planter i gr. 11 udgår fra en skal af en stammebasis der altså har overlevet 40'ernes frostvintre i en udstrækning af få cm på begge sider. Yderligere har to skråt voksende svage planter klaret de kolde vintre.

Ved Østergaards besøg på stedet i 1952 kunne han som det fremgår af citatet konstatere at 14 unge planter var skudt op fra de endnu levende rødder. De stod indbyrdes klart adskilt og målte for de seks individers vedkommende 2,5 m i højden, resten ca. 2 m. Ved mit besøg i 1956 var der yderligere kommet nogle rods kud frem, så der kunne tælles 23 "stammer", et par af de højeste målte 3 m. Der kommer stadig nye skud op. I 1974 havde der vist sig et ca. 1/2 m højt skud og året efter i 1975 kunne der tælles 30 $\pm$ ranke planter; de mere eller mindre horisontalt til skråt voksende planter blev ikke talt med og er heller ikke indtegnet på kortet, medmindre de undtagelsesvis udgør en

Lidt af haven og kristornlundens i 1923 set fra syd. Efter Achton Friis,
De danskes Øer.

Buksbom-bedet ved indgangen til haven. Hortensia og ægte narciss i bedet. JL fot.

selvstændig gruppe; og adskillige af de 30 må have fælles rod, idet de står dels i 9 ret tætte grupper dels som 6 isolerede planter.

Det mest overraskende ved besøget var imidlertid konstateringen af planternes højde, der nu er ved at overskride den gamle kristtornlunds maksimale mål. Ni af træerne er lidt over 7 m høje, mens 14 opretvoksende planter er (meget) nær ved 7 m. Baagø anfører i 1863 højdetallet 10 alen, mens Achton Friis i 1928 angiver maksimalhøjderne 6-7 m (2). Vækstkraften er stor og kronformen spidst pyramidal, så der synes mulighed for en væsentlig større højde end den nugældende. Det hænger naturligvis sammen med de forbedrede læforhold på stedet. To ca. 12 m høje kanadiske popler i havens vestside, selvsåede ahorn og nogle hylde og syrener danner et ganske effektivt vestlæ for kristtornplanterne og den øvrige vegetation i haven. Nordvest for "Kristtjørnen" ligger, i en afstand af ca. 100 m, yderligere et hus med have og campingplads, som også bidrager lidt til lævirkningen. Imod øst udgøres læet af elme, bævreasp (9 m høje) mirabeller og en 14 m høj kanadisk poppel.

Frederik Rostgaards kristtornlund eksisterer altså stadig, om end den er blevet stærkt decimeret i indvidtal fra 60-70 i 1863 til 30 i 1975, ligesom lunden allerede dengang, efter hvad Baagø (1) oplyser, sikkert var indskrænket i areal. Også lundens fremtoningspræg er væsentligt ændret fra en bestand af bredkuplede, pinjelignende, ofte i hinanden indfildrede kroner der mod vest var mere eller mindre hærget af vinden, til stedvis spredte slanke kegler, der forsvinder delvis imellem havens ca. 9 m høje elme og knap 6 m høje æbletræer samt et 7 m højt Grev Moltke-pæretræ. Også sveskeblommer findes.

Mellem træerne gennemkrydses arealet af et system af ganske smalle havegange med snørklet forløb, ofte kantet af håndstore strandsten og stauder, hvor træerne ikke har skygget dem ihjel; desuden findes, netop der hvor indgangen til haven flankeres af to store grupper af meget frodige frugtbuske, et ovalt bed med hortensier, juleroser og kost-fuglemælk, kantet af en buksbom-hæk, det mest markante haveelement.

Gangforløbet og havens hele grundpræg er kun ændret lidt siden den blev anlagt i 1894 af den nuværende ejers far. Karen og Peter Jensen har sat en ære i at holde haven som den altid har været holdt; og er det end en lille, noget sammengroet have, så er den et smukt, nu 80-årigt minde om hvordan man under beskedne forhold anlagde og vedligeholdt en landbohøve dengang.

Også på det lille jordstykke lige foran stuehuset ud mod vejen, hvor kun få træer og større buske skygger, vokser blomster, især løgvækster, men også stauder, udplantningsplanter og buske.

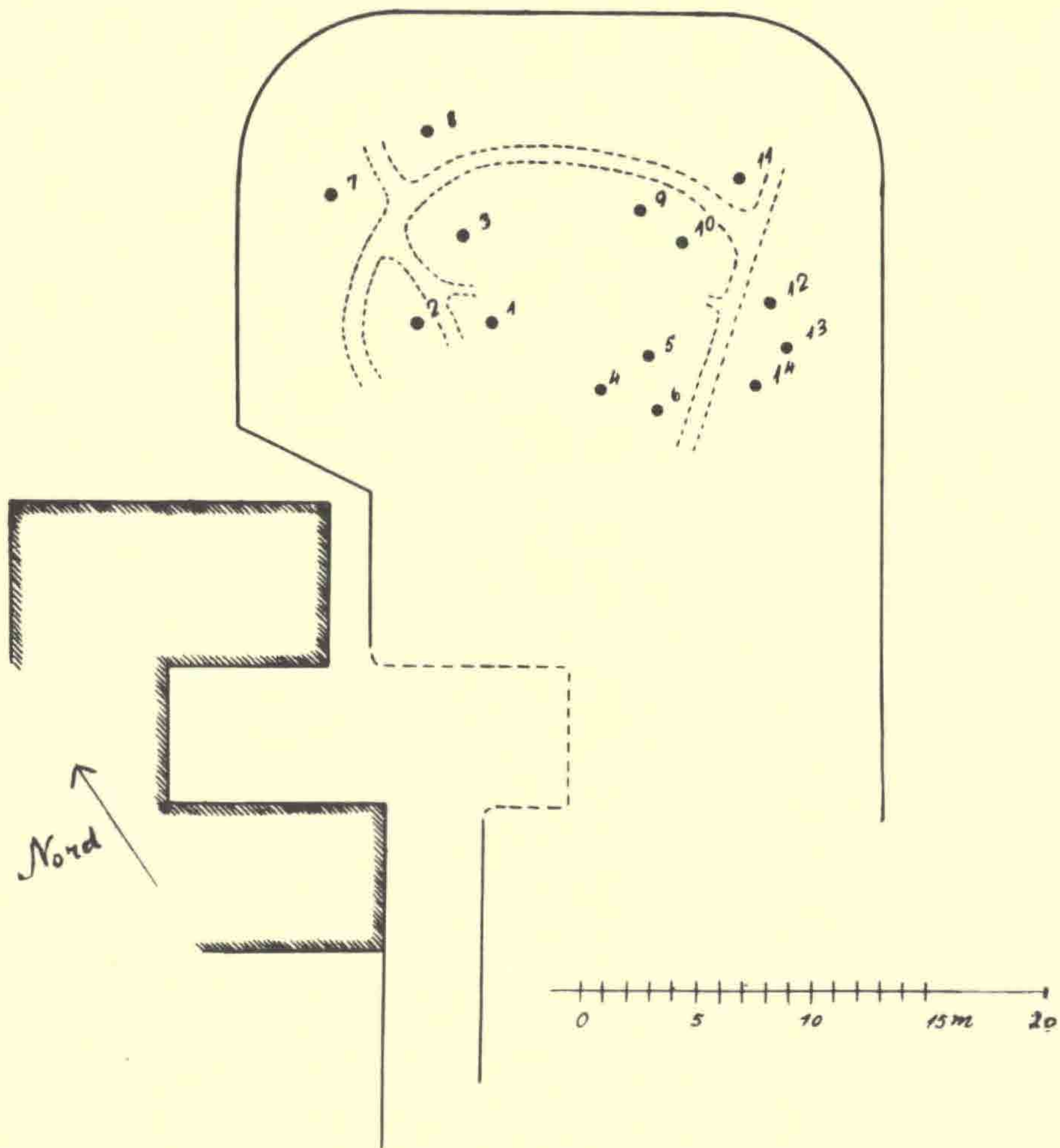
Omkring 1. maj, når løgvæksterne og de røde have-primula blomstrer, er særlig forhøjen frodig og tillokkende. Efter en tør sommer som den vi havde i 1975 lider haven på skråningen slemt; på grund af de hårde vilkår her, skygge fra store træer og skrap solbestråling uden for de skyggede partier, er mange planter bukket under.

Et enkelt af kristtorntræerne ses i fuld højde midt i billedet; toppen af et andet ses lidt til højre. April 1975. JL fot.

Jens Østergaards kort over de unge, nyopvoksede rodkud og stubskud af kristtorn efter nedfrysning i 1940-42. Efter Botan. Tidsskrift bd. 49 (1953) s. 263.

Følgende lister nævner i indførselshistorisk rækkefølge de allerfleste af "Kristtjørnens" haveplanter i 1975.

Vildtvoksende indplantede planter:

Ramsløg	Allium ursinum
Liljekonval	Convallaria majalis
Alm. Mangeløv	Dryopteris filix-mas
Barsvælg	Galeobdolon luteum
Kristtorn	Ilex aquifolium
Vild Gedeblad	Lonicera periclymenum
Storkonval	Polygonatum multiflorum
Bævreasp	Populus tremula
Brombær	Rubus fruticosus
Alm. Hyld	Sambucus nigra
Taks	Taxus baccata
Skovelm	Ulmus glabra

Middelalderlige:

Venusvogn	Aconitum napellus
Kantbuksbom	Buxux sempervirens 'Suffruticosa'
Morgenfrue	Calendula officinalis
Hvid Julerose	Helleborus niger
Haveiris	Iris germanica
Dorthealilje	Leucojum vernalis
Haveæble	Malus domestica
Citronmelisse	Melissa officinalis
Blomme	Prunus domestica
Havepære	Pyrus communis
Fylde Sæbeurt	Saponaria officinalis 'Plena'
Liden Singrøn	Vinca minor

1600-tals:

Ahorn	Acer pseudoplatanus
Broget Skvalderkål	Aegopodium podagraria 'Variegatum'
Have-Løvemund	Antirrhinum majus
Fjerbusk	Aruncus silvester
Studenternellike	Dianthus barbatus
Kejserkrone	Fritillaria imperialis
Alm. Guldregn	Laburnum anagyroides
Kost-Fuglemælk	Ornithogalum umbellatum
Alm. Syren	Syringa vulgaris

1700-tals:

Bispehue	<i>Epimedium alpinum</i>
Narcis	<i>Narcissus x incomparabilis</i>
Landevejspoppel	<i>Populus x canadensis</i>
Haveprimula	<i>Primula x variabilis</i>
Alm. Thuja	<i>Thuja occidentalis</i>
Parklind	<i>Tilia vulgaris</i>

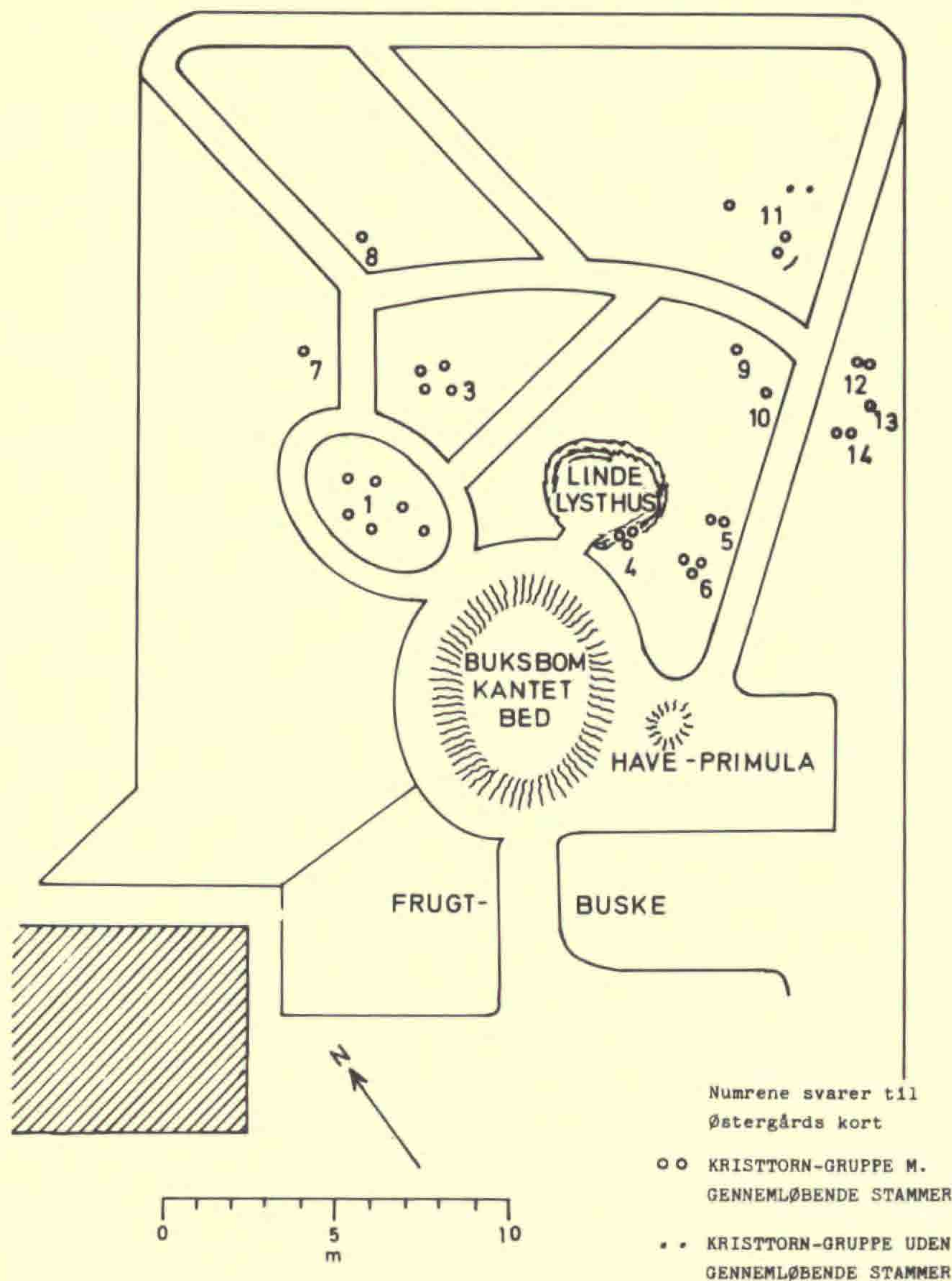
1800-tals:

Stor Japankvæde	<i>Chænomeles lagenaria</i>
Ædelcypres	<i>Chamæcyparis lawsoniana</i>
Kæmpemargerit	<i>Chrysanthemum lacustre</i>
Havekrysantemum	<i>Chrysanthemum morifolium</i>
Tidløs-art	<i>Colchicum byzanthinum</i>
Georgine	<i>Dahlia x variabilis</i>
Stor Hjerteblomst	<i>Dicentra spectabilis</i>
Vårguld	<i>Forsythia x intermedia</i>
Jomfrufinger	<i>Gladiolus x hybridus</i>
Brudeslør	<i>Gypsophila paniculata</i>
Brun Daglilje	<i>Hemerocallis fulva</i>
Broget Funkie	<i>Hosta undulata</i>
Hortensie	<i>Hydrangea macrophylla</i>
Kerrie	<i>Kerria japonica</i>
Staudelupin	<i>Lupinus polyphyllus</i>
Silkepæon	<i>Paeonia albiflora</i>
Pibeved-krydsning	<i>Philadelphus x hybridus</i>
Høstfloks	<i>Phlox paniculata</i>
Sitkagran	<i>Picea sitchensis</i>
Japan-Pileurt	<i>Polygonum cuspidatum</i>
Blodribs	<i>Ribes sanguineum</i>
Fyldt Solhat	<i>Rudbeckia laciniata 'Plena'</i>
Kinesisk Skt. Hansurt	<i>Sedum spectabile</i>
Rød Stenurt	<i>Sedum spurium</i>
Alm. Snebær	<i>Symphoricarpus rivularis</i>

1900-tals:

Havearalie	<i>Aralia elata</i>
Kærmindesøster	<i>Brunnera macrophylla</i>
Rød Julerose	<i>Helleborus abchasicus</i>

Plan over haven 1975. Rentegnet af Kaj Svendsen.

Litteratur og andre kilder

1. Baagøe, J. (1863): Breve til Joh. Lange, nr. 2. Botanisk Centralbibliotek, København.
2. Friis, Achton (1928): De danskes Øer bd. III., s. 138.
3. Rostgaard, Fr.: Autobiografiske Samlinger, pk. 16-17, Langebeks Collectanea 184 m III., Kgl. Bibliotek, København.
4. Rostgaard, Fr.: Dagbogsoptegnelser. Ny kgl. Samling 8° 393^a. Kgl. Bibliotek, København.
5. Østergaard, Jens: Kristtornlunden på Sejerø. Botanisk Tidsskrift, bd. 49, 1953, s. 261-71.

SMÅ MEDDELELSER

HAVEBRUGSHØJSKOLEN VILVORDES
100-ÅRS JUBILÆUM 1975

Mens Københavns Universitets Botaniske Have, der fejrede 100-års jubilæum sidste år, er kendt af de allerfleste, i hvert fald her i København, og har stor publikumsyndest alene i kraft af sin landskabelige skønhed og blomsterrigdom, så er Vilvordes popularitet, omend mindst lige så stor, så dog begrænset i højere grad til fagets egne mænd. Og selv om Vilvorde gang på gang slår sine porte op for kongresser, kurser og møder af næsten enhver art, så er skolen dog først og fremmest gartnerfagets højborg. Til at begynde med var Vilvorde både skole og planteskole, og det hele ejedes af forstanderen; nu er plante-skolen ophørt, jordarealet stærkt indskrænket, kun skolen har beholdt navnet Vilvorde, og den er blevet en selvejende institution, ledet dels af en bestyrelse med gartnerlejer *A. Knudsen* i spidsen, dels af et forstanderskab: *Erik Skovby* og hustru *Else Margrethe* samt vicefor-stander *Poul Bruun-Møller*; dertil en stor lærerstab. Skolens stifter *Stephan Nyeland*, forstander fra 1875 til 1911, og dennes efterfølger *Valdemar Jensen*, der beklædte forstanderstillingen længst, 47 år, må naturligvis nævnes allerførst. En fin kontinuitet i ledelsen er resultatet af det faktum, at i løbet af disse 100 år har skolen kun skiftet forstander to gange, sidste gang endda til den afgående forstanders svigersøn *Erik Skovby*, der kan sidde en pæn årrække endnu. Den nu 93-årige forstander *Valdemar Jensen* bor på skolen og følger stadig livet med levende interesse.

En mægtig udvikling er foregået, særlig i de sidste 15-20 år, skolens bygningsareal er mangedoblet, aktiviteterne steget enormt og elevantallet er så stort som kapaciteten kan bære. Skolen har altid nydt kongefamiliens bevågenhed, og fra talrige institutioners og enkelt-personers side kom der til jubilæumsfesten vægtige og håndgribelige beviser på, hvor højt skolen og ikke mindst dens forstanderpar er skattet.

Denne helt eminente jubilæumsfest, der holdtes den 2. april i skolens største auditorium, var en oplevelse. Blot det at være vidne til og være med i en forsamling på ca. 250 menneskers enstemmige fællessang i adskillige minutter var berigende, den musikalske underholdning helt i toppen, dertil kom versificeret prolog ved *Preben Thomsen* og ikke mindst en række hyldesttaler af høj karat, naturligvis undervisningsministerens som hovedtalen. Der blev uddelt rejsepenge til en elev, overrakt et springvand til skolens *Azalea*-terrasse, og til sidst var der middags-spisning for alle indbudte. Også her blev der holdt taler.

I dagens anledning var der kort tid før blevet udsendt et smukt jubilæumskrift, i format og udstyr meget lig vort eget årsskrift *Fra Kvangård til Humlekule*, ikke helt mærkeligt, da trykkestedet *De studerendes Råd* på *Landbohøjskolen* er det samme; dog må man i festskriftet undvære farvebillederne som vi jo flottede os med i 1974.

Skriftet er bekostet af en række firmaer med stærk tilknytning til gartneriet og et par gartnerfirmaer; de nævnes alle allerforrest; og det er redigeret af tre af skolens lærere, der ligeledes sammen med skolens bestyrelse og elevforeningens bestyrelse er nævnt i indlednin-

gen. Det er i øvrigt en dygtigt og alsidigt redigeret publikation. Ved alle artiklerne er indsat et lille portræt af forfatterne, hvoraf de første 5 (6) er gratulanter, igen med en undervisningsminister som hovedgratulant, men denne gang en anden end hende der talte til festen; en udskiftning var sket i mellemtiden. Resten af stoffet er mere spændende end jubilæumshilsenerne. Dramatikken omkring Vilvorde, især i skæbneåret 1957-58, som Erik Skovby beretter levende om, førte til store omvæltninger, vist alle til det bedre. Gartneruddannelsen belyses fra forskellige synsvinkler af to forstandere og to havebrugslærere. I afsnittet om gartnerfaget i dag og i fremtiden (11 artikler) forekommer det undertegnede, der kun er forhenværende gartner, at afhandlingen om Den moderne have (af Andreas Bruun) er det interessanteste, eller måske bedre den eneste chokerende artikel i bogen. Andreas Bruun beretter ærligt og åbenhjertigt om havekunstens udvikling, dels tidligere, men især nu i de sidste godt 50 år. Enkelte citater vil belyse indholdet bedst: "I 1920'erne blev den formelle arkitektoniske have atter moderne i Danmark". "I 1930'erne voksede interessen for det mere landskabeligt formede terræn og den frie vegetation". "Efter 1945 er interessen for privathaver vokset støt og roligt i befolkningen, mens den er faldet støt og roligt hos havearkitekterne". "Blandt havearkitekter taler man derfor ikke om "den moderne have" alene af den grund, at der ikke findes nogen havemode". "Udtrykt meget kategorisk har haverne aldrig været mere kedelige end de er i dag: Ud mod vejen en lav knækflisemur eventuelt med nogle få sorte sten hist og her. Ovenpå en beplantning som er domineret af bjergfyr. Ud for havedøren en stor flisebelagt terrasse med nogle hævede blomsterbede (nok også knækfliser), og så ellers bambus og hjortetaktræer i græsplænen". "En stor del af ansvaret for denne kønsløse haveudformning og totale mangel på karakter ligger hos havearkitekterne". "Vi har konstateret, at han (havearkitekten) ikke arbejder med privathaven og ikke har gjort det i mange år". "I kølvandet på energikrisen kom den økonomiske afmatning". "Nyttehaven er kommet tilbage. I foråret 74 er tusinder af kvadratmeter fin græsplæne blevet vendt for at den sorte muld kunne modtage urtefrø, stikløg og læggekartofler". "Når man kigger ordentlig efter, så viser det sig, at der faktisk ikke er særlig mange havearkitekter tilbage". Det hedder nu "foreningen af danske landskabsarkitekter og vores nordiske tidsskrift med det ærværdige navn "Havekunst" er døbt om til "Landskap"."

Så vidt Andreas Bruun (i uddrag). Men læs hellere hele artiklen og betragt de instruktive tegninger. Det er et stykke stærkt koncentreret havekunstens moderne historie, der nok kan virke nedslående. Men på den sidste side dukker optimismen dog op igen. Og en lignende optimisme præger da også alle de øvrige fortræffelige artikler. Hæftet slutter med en omtale af livet på skolen, af en ekskursion til Island, et sommermøde og forventninger og ønsker om en god jubilæumsfest. Ønskerne blev til fulde opfyldt, og Havebrugshistorisk Selskab vil til slut – lidt post festum – blande sig i koret af de mange gratulanter.

HAVEPLANTERS KULTURHISTORIE

Om den kulturhistoriske baggrund for dyrkningen af grønsager og urter har Gentofte Kommune ladet holde en række foredrag, 6 i alt i efteråret 1975 på Ordrup Skole. Der har været fortalt om hestebønne, havebønne, pralbønne, gulerod, persille, kartoffel, tomat, kepaløg, pilbeløg, hvidløg, porre og purløg. Foredragsholder: Fru *Nan Lillelund* (MHS).

Johan Lange

TIDSSKRIFTET HAVEN 75 ÅR

Vort førende haveblad med det rekordagtige oplagstal (70.000) har gang på gang overgået sig selv, særlig i de seneste år. Det har nu ved årets slutning eksisteret i 75 år og er så levedygtigt som nogensinde før. Det der særlig falder i øjnene er de farvestrålende plantebilleder der efterhånden ses på de allerfleste af siderne; det begyndte i november 1963, da fire hele sider i hvert nummer blev fyldt med farvefotografier; det fortsatte næsten uden afbrydelse til midt på sommeren 1975 da antallet af farvebilleder yderligere blev forøget samtidig med at de blev spredt over mange af siderne. Også omslaget blev farvet, hvad det vist kun havde været en enkelt gang før, i form af et farvefotografi af et smukt haveparti eller en blomstrende eller frugtbærende plante.

75 års-jubilæet bliver fejret på behørig vis med reception både i Århus og København og særlig med et jubilæumsnummer af *Haven*. Heri vil bl.a. komme en artikel om tidsskriftet igennem de mange år, en anden artikel om danske haveblade op igennem tiderne, 140 (141) år i alt og en kort omtale af vor egen forening.

Vi er i Havebrugshistorisk Selskab meget taknemmelige for den positive holdning fra bladets side og ønsker De samvirkende danske Haveselskaber til lykke med Havens jubilæum. Lykønskningen gælder naturligvis i særlig grad bladets redaktion som tæller mange dygtige fagfolk med den ansvarshavende redaktør konsulent Aage Gylling i spidsen. Til lykke og tak for et dejligt tidsskrift.

Johan Lange

BOGANMELDELSE

Lustgården Föreningen för dendrologi och parkvårds årsskrift 1974-1975

Årsskriftet er på forsiden prydet af en dejlig tuschtegning: et lysthus i Engelsberg park, tegnet af Lisa Bauer.

Nysgerrigheden vækkes. "Mon man kan læse mere om dette romantiske lysthussceneri ved at studere skriftet nøjere?" Det bekræftes i indholdsfortegnelsen; men ikke bare om Engelsberg kan vi læse, indholdet spænder vidt fra en artikel om ægyptiske haver og deres plantesortiment på Faraonernes tid over en øjenvidneskildring fra Hagaparken fra begyndelsen af 1800-tallet til en nutidig rejseberetning suppleret med plantelister fra foreningens Portugalrejse 1973.

Hovedvægten er i anledning af det europæiske bygningsfredningsår lagt på det historiske stof, beretninger om de forskellige stilperioders haver og de restaureringsproblemer, der er knyttet hertil for, som det siges i forordet: "I enlighet med modernt betraktelsesätt är det inte bara husen som avses utan hele bebyggelsemiljöer och till det viktigaste i det sammenhänget hör trädgård och park".

Engelsberg bruk fra 1700-tallet er et af de svenske pilotprojekter i fredningsåret. Det er Walter Bauer, der skriver om dette typiske svenske kombinerede herregårds- og industrimiljø. Af samme forfatter er en lille beretning om, hvordan kong Oscar den Anden med sin familie en oktoberdag 1881 planter en gruppe egetræer på Kungsängen ved Drottningholm med gengivelse af kongens egne optegnelser om plantningen.

Redegørelsen for restaureringen af barokhaven i Uppsala botaniske trädgård giver et klart indtryk af, hvilke krav en sådan opgave stiller til de ansvarlige; det gælder såvel på den plantningsmæssige, den æstetiske og den funktionelle side. Arbejdet har været lagt i Walter Bauers kyndige hænder, og projektet ser overbevisende ud. Artiklen er rigt illustreret med gengivelser af planer fra forskellige perioder i havens historie, og Lisa Bauer gengiver i sin klare streg, hvordan resultatet vil blive.

Den romantiske have er også repræsenteret; nævnt er allerede den 10-årige Jacob Melker Spens beretning om en spadseretur i Hagaparken 1802, men også Anna-Lisa Nyrreröds afhandling om Rydboholms-parken förr och nu bringer læseren på en vandretur gennem en af disse stemningshaver fra slutningen af 1700-tallet. Forfatteren slutter med at påpege, at det i dag er staten og samfundet, som må kende sit ansvar for at sikre en sådan kulturarv, og det er jeg ikke uenig med forfatteren i. Et savnes til denne afhandling: en plan over haven.

Den historiske linje holdes også i årsskriftets mere botaniske afsnit, idet læseren føres på en botanisk rejse til Dalafjällen i Linnés fodspor.

Brev til en trädgårdsven er beretningen om en stor haves tilblivelse takket være bl.a. Vera Norin, men det er ligesom brevet falder lidt uden for skriftets øvrige linje.

Årsskriftet rummer i øvrigt nekrolog, korte notater om dendrologiske iagttagelser, boganmeldelser og til sidst foreningens årsberetning for 1973.

Alt i alt et godt årsskrift både hvad indhold og udstyr angår.

Jette Abel

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE
Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab
5. årgang - 1975

Udgiver: Havebrugshistorisk Selskab
Rolighedsvej 23, 1958 København V.

Redaktør: Johan Lange

Ekspedition: Havebrugshistorisk Selskab, kassereren,
Lise Tillge, Marielystvej 4 B, 2000 København F.,
giro 169476

Abonnement tegnes kun gennem medlemskab p.t. kr. 35,00 om året;
medlemmer kan erhverve tidligere meddelelser,
der hidtil er kommet med ét nummer årligt, til nedsat pris,
indtil videre 30,00 pr. stk.

